

Türkiye’de Ayçiçeğinin Sosyo-ekonomik Tarihi:
Toplum, Ziraat ve Ekonomi
Okan Ceylan*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Batı Blok’unun siyasi, askeri ve iktisadi bir müttefiki olan Türkiye, 1948-1956 yılları arasında tarıma öncelik veren iktisadi gelişme stratejisi amacı ile Marshall Yardımından yararlanmışır. Bu kapsamda makineleşme, gübre ve zirai ilaç kullanımıyla tarımsal verimlilik, ürün çeşitliliği ve üretim artışları yaşanmıştır. Tarım sektörüne yönelik aynı zamanda devletçilikten ve ağır sanayiden tarıma dayalı sanayiye doğru bir geçişi de ifade etmiştir.¹ Bu bağlamda artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanabilmesi için pazara yönelik üretimin alt yapısı artırılmışır. 1948 sonrası Marshall Planı ile başlayan ve 1960’lı ve 1970’li yıllarda ivme kazanan bu süreç Yeşil Devrim olarak kavramsallaştırılmışır.² Bu dönemde Türkiye ekonomisi tarihinin en hızlı büyümesini yaşamıştır.³ Ayrıca tarım bölgelerinin ürün deseni değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Neticede Türkiye’de çeltik, şekerpancarı, ayçiçeği ve pamuk ekim alanları büyük oranda artmıştır.

Ancak Soğuk Savaş Döneminin yaşandığı 1945 sonrasında Türkiye’de ayçiçeği ziraatında kullanılan tohumların önemli bir kısmı Rusya’dan, zirai

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE, okan.ceylan@ege.edu.tr

1 İlhan Tekeli, “Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm”, *Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C II, S 6, 2019, s. 25-26.

2 Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 299-334; Okan Ceylan, “1950-1980 Arasında Türk Tarımında Devrim: Serhat İlimiz Hakkâri Örneği” *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu*, haz. Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2020, s. 207.

3 Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 255-256.

mekanizasyon teknolojisi ise batıdan ithal edilmiştir. Ayçiçeğinin zirai tarihi pek çok siyasi tarih çalışmasında Doğu ve Batı Blokları arasında çizilen kalın duvarları da bir ölçüde yıkmaktadır. Bu çalışma ayçiçeğinin tıpkı çeltik ve pamuk gibi Yeşil Devrimin önde gelen ürünlerinden olduğu iddiasını taşımaktadır. Ancak, bu eserin literatürdeki diğer çalışmalardan farkı ise hem ürünün adeta tarihsel bir aktör gibi zirai ve biyolojik özellikleri ile toplum ve devlet nezdinde oluşturduğu ekonomik dinamiklere vurgu yapması hem de tarımda ekonomik büyümenin ve büyük sosyo-ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 1945-1980 arası dönemi bütüncül açılardan incelemesidir. Bu noktada da ayçiçeğinin tarihsel gelişiminde bu mahsulün genlerini yayan ve geleceğe aktaran insanlar ve arılar kadar ürünün kendisi de tarihin yapıcısı önemli bir aktördür. Bu çalışma ayçiçeğini ürünün zirai ve biyolojik özellikleri, tarih sahnesine çıkışı ve tarım kültürüne alınışı, 1950-1980 arası Türkiye ziraatında gelişim sürecinde etkili olan dinamikler ile ayçiçeği piyasası ve ayçiçeği ile ilgili politik tartışmalar çerçevesinde incelemektedir.

1. Zirai ve Biyolojik Açından Ayçiçeği

Ayçiçeği (*Helianthus annuus L.*), endüstri bitkileri başlığı altında yer alan tıpkı susam, keten, yağ şalgamı, haşhaş, kolza, ızgın, pelemir ve ketencik gibi yağlı tohumlar kategorisindedir.⁴ Soluk sarı renkte olan ayçiçeği yağı, yarı kuruyan yağlardan olup içerisinde oleik, linoleik ve palmitik asit bulunmaktadır.⁵ Nitekim kabuklu tohumunda %29 oranında, iç kısmında ise %50 oranında yağ içermektedir. Ancak ayçiçeğinin yağ oranı iklim koşullarına, toprak çeşitlerine ve yetiştirilme koşullarına bağlı olarak değişmektedir. Yağının çıkartılmasının ardından geriye kalan küspesi yem sanayisinde kullanıldığından ayçiçeği yem bitkileri gurubunda da değerlendirilmektedir. Küspesinde %30,6 oranında protein, %19 oranında karbonhidrat ve %8 oranında yağ bulunmaktadır.⁶

Farklı iklim koşullarında ve toprak türlerinde yetiştirilebilmesi öncelikle ayçiçeğinin güçlü bir adaptasyonu olduğuna işaret etmektedir.⁷ Toprağın derinliklerine kadar inebilen kazık ve saçak kök yapısı sayesinde de

4 Fethi İncekara, *Endüstri Bitkileri ve Islahı*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, İzmir 1964, s. 3.

5 Kamil İlisulu, *Yağ Bitkileri ve Islahı*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, İstanbul 1973, s. 84.

6 Celal Tarıman-Fethi İncekara, *Ayçiçeği ve Ziraatı*, Çiftçi Dergisi Yayınları, Ankara 1959, s. 5.

7 Cemalettin Şenocak, *Ayçiçeği*, Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü, Edirne 1983, s. 5.

kuraklığa dayanıklıdır.⁸ Bu yüzden nehir boylarındaki alüvyon topraklar ayçiçeği ziraatı için çok uygundur.⁹ Hatta bu mahsul rutubet oranı yüksek ve humuslu topraklarda daha iyi gelişme göstermektedir. Buna karşın tuzlu, asitli, ağır killi, taban suyu yüksek ve kireç yönünden fakir topraklarda yeterince gelişmemektedir.¹⁰ Ancak ayçiçeği, tahıllara oranla topraktan üç kat daha fazla potasyum ve iki kat daha fazla fosfor almaktadır. Örneğin ayçiçeği her bir dekadardan 6,5 kilogram azot, 4,1 kilogram fosfor, 36 kilogram potasyum ve 13,3 kilogram kireç almaktadır. Bu yüzden de kimyevi gübrenin piyasaya yeni çıktığı ve yeterince yaygınlaşmadığı 1950’lerde tarım müdürlüklerinin yayım faaliyetlerinde ve akademik yayınlarda münavebe üzerinde durulmuştur. Örneğin tahıllar, baklagiller, haşhaş ve hardalla münavebeye oldukça uygun olduğu vurgulanarak aynı tarlaya dört ile altı yılda bir ayçiçeği ziraatı önerilmiştir.¹¹ Üretiminin en çok yapıldığı Trakya’da ayçiçeği ile münavebeye giren ürünler buğday, şekerpancarı, arpa, mısır ve bostandır.¹² Aynı tarlaya üst üste ayçiçeği ekilmesi durumunda ise hem verim düşmekte hem de canavarotu ve diğer hastalıklar görülmektedir.¹³ Nitekim ayçiçeği yetiştirme süresi boyunca en çok azot, fosfor ve potasyuma ihtiyaç duymaktadır. Ülkemiz toprakları potasyumca zenginken azot ve fosfor açısından ise fakirdir. Azot, ürünün yeşillik tonu, dane dolgunluğu, gövde, boy ve yaprak gelişimi üzerinde etkiliyken fosfor ise verimlilik, kök gelişimi ve yağın asit içeriği üzerinde etkilidir. Bitki, bu sayede hastalıklara ve kuraklığa dayanıklı hale gelmektedir. Potasyum ise bitkinin su sarfiyatını düzenlemekte danelerdeki nişasta ve şeker miktarını arttırmaktadır. Toprağın doğru bir şekilde işlenebilmesi ve gübrelenebilmesi için toprak analizi şarttır.¹⁴

Fizyolojik açıdan saçak köklü ve kazık köklü bir bitki olan ayçiçeğinin dik ve hafif dikenli olan sapının kalınlığı 2-10 cm aralığında olup sap uzunluğu ise

8 *Ayçiçeği Tarımı*, ed. Oğuz Tuna, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı Ankara 1988, s. 3.

9 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 11-12.

10 Bozkurt Alkan, *Ayçiçeği Tarımı ve Gübrenmesi*, Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 4; Şenocak, *age.*, s. 6.

11 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 11-12.

12 Şenocak, *age.*, s. 10.

13 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 11-12.

14 Alkan, *age.*, s. 6-9.

25 cm ile 300 cm arasında değişmektedir.¹⁵ Bu yüzden bitkinin köklerinin gelişimi açısından toprak işleme çok önemlidir. Öncelikle ayçiçeği ekilecek tarlaların sonbaharda 20 cm derinliğinde sürülmesi ve ilkbaharda da tırmık veya kazayağı yapılması gereklidir.¹⁶ 20-22 cm derinlikteki bir sürüm kışın yağın kar ve yağmur suları sayesinde toprağın yeterli nemini koruması açısından son derece önemlidir.¹⁷ Ayçiçeğinde üç ekim tarzı bulunmaktadır. Bunlar: serpmeye, ocak ve sıraya ekim usulleridir. En yaygın olan mibzerle sıraya ekim yöntemi olup bu sayede hem tohumdan tasarruf edilir hem de ürünün makine ziraatla işlenmesi kolaylaşmış olur.¹⁸ Örneğin, 1950'lerde ayçiçeği, pamuk ve hububat ekiminde kullanılmak üzere Ankara Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu 632 liradan taksitle satışı yapılmak üzere 8,750 adet mibzer satmıştır. Bu mibzerler at, öküz ve inek gibi çift hayvanlarıyla kullanılmıştır.¹⁹ Sıraya ekimde sıra arası mesafenin 70 cm, sıra üzeri mesafenin ise 30-40 cm olması gereklidir. Ancak toprak çeşidine bağlı olarak dekar ekilecek tohum miktarı ise 800-1,500 kilogram arasında değişmektedir.²⁰ Hafif ve kuru topraklarda ekim daha derineyken ağır ve rutubetli topraklarda tohumların daha sık ekimi önerilmektedir. Ekimden önce toprak ısı en az 4-6°C olmalıdır. Ekimin ardından tohumlar 4-10 gün arasında 8°C'de çimlenir ve ortalama 25°C'de yetişmektedir. Ayçiçeği ziraatında tımar işleri ise ekimden yaklaşık 20-30 gün sonra yapılan seyreltme, yabancı otların çapalanması ve yıllık yağış miktarının 550 mm olduğu kurak bölgelerde sulamadır. Böylece dekar başına ortalama 3,000 kök ayçiçeği düşmektedir.²¹ Ayçiçeği, tıpkı kenevir gibi tarlada hem gölge tavı meydana getiren hem de yabancı otları boğan bir bitkidir.²²

Ayçiçeği ekim denemelerinden elde edilen sonuçlara göre Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri için mart ayı; Marmara, Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri için nisan ayı ve son olarak da Doğu Anadolu Bölgesi

15 Tarıman- İncekara, *age.*, s. 7-8.

16 Alkan, *age.*, s. 5-11.

17 Ali Kürçay, *Ayçiçeği Yetiştirilmesi*, Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1964, s. 7.

18 Alkan, *age.*, s. 5-11.

19 "Türkiye Mibzer İmalatı", *Edirne Postası*, 11 Mart 1953.

20 Tanfer Dinler, Saadettin Karaaslan, *Mısır, Soya, Ayçiçeği, Susam, Sorgun Tarımında Kullanılan Ekim Makineleri- İkinci Ürün Yayım ve Araştırma Projesi*, Söke Ziraat Üretim İşletmesi Ziraat Teknik Lisesi ve Mekanizasyon Eğitim Merkezi Müdürlüğü, Aydın 1982, s. 1-3.

21 Tarıman- İncekara, *age.*, s. 12-14; Alkan, *age.*, s. 5-11; Şenocak, *age.*, s. 6.

22 İncekara, *age.*, s. 1-2.

için Mayıs ayı uygun görülmektedir. Ekimin zamanında olması ayçiçeğinin hem toprağın neminden yararlanabilmesini hem de çiçeklenme ve dane dolum dönemindeki yağışlardan faydalanabilmesi için çok önemlidir.²³ Aksi takdirde 1972 yılında ekimi geç yapılan ayçiçeklerinde Sclerotinya hastalığı ortaya çıkmıştır. Bu hastalığa bağlı olarak ayçiçeğinin kök, gövde ve tablalarında çürümeler meydana gelmiştir. Bu hastalığın nakli ise rüzgârlar ve tarım aletleri yoluyla olmuştur. Hastalıkla mücadele kapsamında ise drenaj, tohum temizliği, nadas sistemi ve ilaçlama önerilmiştir.²⁴

Tablo 1: Ekim dönemi ve Verim (Kg)/Dekar İlişkisi

Ekim Tarihi	1958	1959	1960
Şubat Ortası	100	273	210
Mart Başı	127	250	234
Mart Ortası	106	250	213
Nisan Ortası	93	203	156
Mayıs Ortası	34	109	100
Haziran Ortası	-	-	53

Kaynak: Ali Kürçay, *age.*, s. 7.

Ayçiçeği geniş yaprakları sayesinde su tutma kapasitesi yüksek bir bitki olmasına rağmen suya en çok ihtiyaç duyduğu dönem tablanın ilk teşekkülünden çiçeklenmeye kadar geçen süredir. Bu noktada ilkbaharda düşen Mayıs yağmurları çok önemlidir. Sulama ise üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlar: tabla teşekkül evresi, çiçeklenme evresi ve dane dolum evresidir.²⁵ Sulama özellikle çiçeklenme evresinde en hayati düzeyde olup verim üzerinde de oldukça etkilidir.²⁶ Yaprakları ise hafif tüylü olup yapraklarının kenarları dişlidir. Tabla adı verilen ayçiçeğinin kafa kısmının büyüklüğü ürünün sık ya da seyrek ekimine bağlı olarak değişmektedir. 1940’ların sonunda ayçiçeklerinin çok dallı ve tablalı olduğu görülmektedir.²⁷ Ancak, bu durumda yan dallardaki danenin dolması ve olgunlaşması daha geç olmaktadır.²⁸ Çeşide bağlı olarak

23 *Ayçiçeği Tarımı*, s. 8; Şenocak, *age.*, s. 6; Kürçay, *age.*, s. 7.

24 “Ayçiçeği Tarlalarında Hastalık Görüldü”, *İpsala*, 11 Eylül 1972.

25 Alkan, *age.*, s. 12-13.

26 Fevzi Bayrak, *Bafra Ovası Koşullarında Ayçiçeği Su Tüketimi*, Samsun Bölge Topraksu Araştırma Enstitüsü, Samsun, 1978, s. 8.

27 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 7-8; Akif Üretmen ve Muzaffer Alap, *Çukurova Çiftçisine Öğütler, Arjantin Keteni, Susam, Ayçiçeği, Yer Fıstığı Nasıl Yetiştirilir?*, Adana 1948, s. 92.

28 İlisulu, *age.*, s. 95.

yetişme süresi 80-120 gün arasında değişmektedir.²⁹ Uzun boylu çeşitler geç, kısa boylu çeşitler ise erken olgunlaşmaktadır.³⁰ İlkbaharda ekilen ayçiçekleri 15 Ağustos-30 Eylül tarihleri arasında sonbaharda hasat edilmektedir. Yetiştirme sürecinde ürünün yağ rekoltesi güneşlenmesine bağlı olarak gelişimi ise rüzgâr almasına bağlıdır.³¹

Resim 1: Edirne’de Ayçiçeği Tarlası

Kaynak: “Edirne’nin Tablo Gibi Ayçiçekleri” TRT Haber, 28 Temmuz 2021.

Biyolojik açıdan ayçiçeği yabancı döllenebilirliğe mahkûm olan bir bitkidir. Ayçiçeğinin genlerinin yayılmasında ve geleceğe aktarımında insanoğlunun yanı sıra arıların da büyük rolü vardır.³² Örneğin bir kovan arı beş dekarlık bir ayçiçeği tarlasının tozlaşmasını sağlamaktadır.³³ Ayçiçeği tohumları sert bir kabuğun içinde bulunmakta olup renk açısından ise beyaz, siyah, koyu kahverengi ve kurşuni gri gibi farklı tohum kabukları mevcuttur.³⁴ En çok üretimi yapılan siyah beyaz çizgili tohumlu çeşitken ikinci sırada siyah renkli ve en az üretimi olan ise beyaz renkli ayçiçekleridir.³⁵ Tohum boylarının 7-20 mm arası değiştiği ayçiçeğinde bin dane ağırlığı ise 35-200 gr arasındadır.³⁶ Çerezlik çeşitlerde tohumlar daha uzun, siyah ve büyükken yağlık çeşitlerde ise daha küçük ve tombuldur. Daha tombul olan yağlık ayçiçeği çeşitlerinin

29 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 7-8; Üretmen ve Alap, *age.*, s. 92.

30 Kamil İlisulu, Emin Ekiz ve Orhan Arslan, *Ayçiçeği Islahı ve Oronbaşa Dayanıklı Çeşitlerin Kurak Şartlara Adaptasyonu*, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Ankara 1982, s. 10.

31 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 11; Alkan, *age.*, s. 5.

32 Michael Pollan, *Arzunun Botaniği*, çev. Sevin Okyay, Domingo, İstanbul 2019, s. 1-2.

33 *Ayçiçeği Tarımı*, s. 16.

34 Tarıman- İncekara, *age.*, s. 9-10.

35 Üretmen-Alap, *age.*, s. 88.

36 İncekara, *age.*, s. 84.

toplam ürün ağırlıkları daha fazladır. Yağlık ayçiçeği çeşitleri kuraklığa daha dayanıklıdır. Bu tohumlar en çok serçe istilalarına maruz kalmaktadır.³⁷ Dekar başına 120 ile 135 kilogram arasında tohum ve 750 kilogram sap ve yaprak alınmaktadır.³⁸ Ayçiçeğinin dış kabuğunda yağ bulunmamakta ve yağ içindeki çekirdekten elde edilmektedir.³⁹

Saf tohumluk elde edebilmek amacı ile üreticiler tohumluk üretimi ve dağıtımını yapan Zirai Araştırma Enstitüsü veya Devlet Üretim Çiftliklerinden tohumluk temin etmişlerdir.⁴⁰ Trakya’da bulunan Türkgeldi (Kırklareli), Acıpayam (Denizli) ve Dalaman (Muğla) Devlet Üretim Çiftliklerinde 1960’ların ortalarından itibaren tohumluk ayçiçeği üretimi yapılmış ve belirli bir ücret mukabilinde dağıtılmıştır.⁴¹ Hatta çeşitli doğal afetlerden zarar gören çiftçilere 1966 yılında pamuk, ayçiçeği ve çeltik tohumluklarının dağıtımını için Tarım Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Ziraat Bankasını görevlendirmiştir.⁴²

Ayçiçeğinin hasadı da yoğun emek gerektirmektedir. Yapraklarının kuruyup dökülmesinin ardından tablalarındaki tohumların içi dolup kurumakta ve sertleşmektedir. Bu noktada hasadın zamanında olması verimlilik ve yağ oranı açısından son derece önemlidir. Hasadın erken olması durumunda tohumlarda nem oranı yüksek olduğundan küflenme meydana gelirken hasadın geç olması durumunda ise tohumlarda dökülmeler meydana gelmektedir.⁴³ Hasat 1970’lerin ortalarına kadar tablaların kesilip dövülmesi yoluyla emek yoğun bir şekilde yapılırken bu tarihlerden itibaren biçerdöverle yapılmıştır. İnsan emeği ile hasat edilen ayçiçeği tohumlarının içindeki sap ve çöpler rüzgârda savrulurken veya tınaz makinesinde elenerek ayrıştırılmaktadır. Hasat sonrası depolama için %8-9 nem oranı gereklidir. Bu yüzden ayçiçeğini serilip güneşte kurutmak gerekmektedir. Depolama çuvalarla yapılacaksa üst üste beş çuvaldan fazla ürün konmamalı ve dökme

37 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 8.

38 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 9-10; İncekara, *age.*, s. 85.

39 İlisulu, *age.*, s. 125.

40 Zeynep Dernek, *Konya Ovasında Ayçiçeği Çeşitleri Adaptasyonu*, Konya Bölge Topraksu Araştırma Enstitüsü Yayınları, Konya 1978, s. 20.

41 Nejat Pirinçcioğlu, *Ayçiçeği İşletmelerinde Verimliliği Araştırma ve Yayımlaştırma Olanakları*, Milli Produktivite Yayınları, Ankara 1974, s. 39.

42 T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.) 30-18-1-2/192-5-1 (26 Ocak 1966); BCA., 30-18-1-2/270-61-7 (19 Ağustos 1971).

43 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 13-14.

depolanacaksa öbeğin yüksekliği bir buçuk metreyi aşmamalıdır.⁴⁴ Ürünün zirai boyutunun ötesinde ayçiçeğinin gerek dünyada gerekse Türkiye'deki yayılımında savaşlar, göçler, kültürel alışveriş etkili olmuştur. Bu konunun aydınlatılabilmesi için ürünün tarihsel geçmişi önem arz etmektedir.

2. Ayçiçeğinin Kısa Tarihi ve Türkiye'de Ayçiçeğinin Tarım Kültürüne Yerleşmesi

Ayçiçeğinin anavatanı Güney Amerika kıtasında yer alan Meksika ve Peru'dur.⁴⁵ Ancak Gray, Watson ve Wavilos gibi botanikçilere göre 32-35 enlemleri arası yer alan Kanada ve Meksika'nın batısı ve güneyinin ayçiçeğinin anavatanının olabileceğini ileri sürmüştür. Hatta ünlü Fransız gezgin ve Coğrafyacı Samuel de Champlain de 1615 yılında Amerikan yerlilerinin Georgia Gölü civarında ayçiçeği yetiştirip yağ ürettiklerini yazmaktadır.⁴⁶ Bu ürünün dünyaya yayılışında 15. ve 17. yüzyıllar arasındaki Coğrafi Keşifler'de İspanyollar etkili olmuştur.⁴⁷ Botanik Bilimciler ayçiçeğini "Güneş Otu" ya da "Peru Güneş Çiçeği" olarak adlandırmışlardır. Türkiye'de ise "Gündöndü, Günebakan, Günetapan ve Şemsiamer" gibi isimler kullanılmıştır.⁴⁸ Bu mahsulün yayılışı Amerika'dan Avrupa'ya oradan da diğer kıtalara doğrudur. 16. yüzyılda Avrupa'da bir süs bitkisi olan ayçiçeği⁴⁹ 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ise İngiltere'de yağ ihtiyacı için üretilmiştir. Ancak, o tarihlerde İngiltere'de ileri bir ayçiçeği fabrikasyon sistemi mevcut değildir.⁵⁰ 19. yüzyıla kadar daha çok tohumlarının çerezlik olarak tüketildiği ayçiçeği bu yüzyıldan itibaren yemeklik yağ ve margarin üretiminde kullanılmıştır.⁵¹

Gerek ayçiçeği ziraatında gerekse endüstrisinin gelişiminde Rusların yaptığı seleksiyonların ve çernezyom kara topraklarının büyük katkısı olmuştur.⁵² Öncelikle 1794'te Rusya'da tarım kültürüne alınan ayçiçeği 18. yüzyılda daha çok süs bitkisi, ilaç, kuşyemi, çerez ve kahvenin içerisine karıştırılarak tüketilmiştir. 19. yüzyılda bu ürün Rusya'nın güneydoğusunda

44 Şenocak, *age.*, s. 9.

45 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 5-6

46 İncekara, *age.*, s. 76-77; İlisulu, *age.*, s. 86-87.

47 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 5-6.

48 İlisulu, *age.*, s. 87-93.

49 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 5-6; Alkan, *age.*, s. 3.

50 İncekara, *age.*, s. 78.

51 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 5-6.

52 İncekara, *age.*, s. 77-78.

yetiştirilmiştir.⁵³ 1829 yılında Rusya’nın güneybatısında yer alan Woroneks Bölgesi’nde Bokorjov adında bir köylünün bu bitkiden ilk kez daha ileri tekniklerle yağ üretmesinin ardından ayçiçeğinin üretimi gerek Rusya’nın Volga, Sibirya ve Kafkasya bölgelerinde gerekse dünyada hız kazanmıştır. Örneğin, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ekim alanlarının geniş olduğu ülkelerdir. Rusya’da ayçiçeği ekim alanları üç ile beş milyon hektarı bulsa da üretimin arttığı yıllarda canavarotu, pas, ayçiçeği güvesi ve tırtıla bağlı olarak ürüne zarar veren parazitler de artış göstermiştir.⁵⁴

I. Dünya Savaşı’nın ardından Bulgaristan ve Romanya’dan ülkemize göç eden soydaşlarımız ayçiçeği tohumları getirmişlerdir.⁵⁵ Bu yüzden ayçiçeği tarım kültürünün Türkiye’ye girişinde dağılan Osmanlı Devleti’nin değişen sınırları ve zorunlu göçler önemli rol oynamıştır. Göçmenlerin önemli ölçüde iskân edildiği Trakya’da ayçiçeği ziraatı ilk defa 1918 yılında sınırlı alanlarda yapılmıştır.⁵⁶ İlk etapta göçmenler bahçelerine süs bitkisi olarak⁵⁷ve yağ ihtiyaçları için ayçiçeği ekmişlerdir. Zamanla Trakya’nın yerlileri de ayçiçeği ziraatı yapmaya başlamışlardır. Ancak ilk zamanlarda Trakyalı çiftçiler, ayçiçeğinin topraktan çok fazla gıda almasından dolayı bu mahsulü kendi arazilerinden ziyade kiraladıkları tarlalarda üretmişlerdir. Hatta Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü’nün 1930’lerin başında yaptığı ayçiçeği denemelerinde de gübresiz ayçiçeği ekiminin toprağın verim kabiliyetini düşürdüğü görülmüş ve üretimi teşvik edilmemiştir.⁵⁸ Ayrıca toprağı yormasının yanı sıra gerek emek yoğun üretim gerektiren çapa bitkisi olması gerekse buğday ile rekabet edememesi de enstitünün vazgeçişinde etkili olmuştur. Eldeki 600 kilogram tohum Samsun Çarşamba’daki bir çiftçiye verilmiştir.⁵⁹

53 İlisulu, *age.*, s. 87.

54 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 78.

55 İlisulu, *age.*, s. 87.

56 T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, Ankara 1989, s. 1.

57 Ahmet Kurt-Reşat Yamankaradeniz, “Türkiye’de Bitkisel Yağ Üretiminde Ayçiçeğinin Yeri ve Önemi”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C XII, S 2-3, 1981, s. 87.

58 Mirza Gökgöl, Recai Taşan, *Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü (Marmara-Trakya Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü)’nün 50. Yılı, Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü 1926-1976*, Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1978, s. 16-17.

59 *Yeşilköy Tobum Islah ve Deneme İstasyonu 1926/7-1936/7*, Ziraat Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1937, s. 103.

Zirai üretiminin yanı sıra katma değerli endüstriyel üretimine bakıldığında 1940'ların sonunda Trakya'daki yağ fabrikalarının rafine tesislerinin olmadığı görülür. Yalnızca Edirne, Kırklareli, Alpullu, Lüleburgaz, Çorlu, Bursa ve Muratlı'da bulunan yağhanelerde kabuk soyma, öğütme ve hidrolik pres tesisatı mevcuttur.⁶⁰ Melkon Aslaner ve Haydar Tabakoğlu kurdukları ilk hidrolik presle üretim için köylüye yağ verme karşılığında ayçiçeği almışlardır.⁶¹ Hidrolik pres de ülkemize Balkan göçmenleri tarafından getirilmiştir. Ancak küspede %16-8 oranında yağ bırakmaktadır.⁶² Bu tesislerde günlük 1,000-2,500 kilogram tohum işlenmiştir.⁶³ Trakya çiftçisinin ayçiçeğine yönelmesi İkinci Dünya Savaşı'nın savaş ekonomisi koşullarında beliren karaborsa ve enflasyon ortamında olmuştur.⁶⁴ Ayçiçeğinin Trakya'daki yaygınlaşmasına karşın Çukurova'da teknik bilginin olmayışı, sanayisinin yeterince gelişmemesi, yüksek işçilik ve maliyet gerektirmesi, fiyat düşüklüğü ve pamuk ve narenciye gibi ürünlerle rekabet edememesi dolayısıyla yaygınlaşmamıştır. Buna karşın 1926 yılından beri gerek pamuk sahasında uzmanlaşan Ziraat Mühendisleri Dr. Marcus ve Kemal Sezen'in öncülüğünde Adana Pamuk İslah İstasyonu ve Ziraat Mühendisi Haşim Alataş'ın denetiminde Adana Ziraat Mektebinde yapılan kuru ve sulu ayçiçeği ziraatı çalışmalarının neticesinde 150-200 kilogram verim elde edilmiştir.⁶⁵ Benzer olarak ayçiçeğinin Konya Ovası'nda yaygınlaşmama nedeni ise çiftçilerin verimli çeşitleri üretip tecrübe etmemeleri, sulama imkânlarının yetersizliği⁶⁶ ve ayçiçeğinin susam ve haşhaşla rekabet edememesindedir. Trakya'da buğday, Bursa'da sebzeler, Çanakkale'de mısır ve domates ve Sakarya'da ise patates ayçiçeğine rakip ürünlerdir.⁶⁷ Nitekim Kamil İlisulu 1960'ların sonunda Türkiye'de yetiştirilen ayçiçeği çeşitlerinin oronbaş (canavarotu)'a dayanıklı olduğunun ancak sulama imkânlarının ve üreticilerin tecrübesinin az olduğunun altını çizmiştir.⁶⁸ Trakya'da olduğu gibi Tokat Yöresinde de şeker şirketi ayçiçeğini şekerpancarı ile iyi bir münavebe ürünü olarak

60 Üretmen-Alap, *age.*, s. 86-94.

61 Kurt-Yamankaradeniz, *agm.*, s. 87.

62 İlisulu, *age.*, s. 127.

63 Üretmen- Alap, *age.*, s. 86-94.

64 Mehmet Oluç, *Trakya Ziraat Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü, İstanbul, 1946, s. 139.

65 Üretmen- Alap, *age.*, s. 86-94.

66 Dernek, *age.*, s. 7.

67 Şenocak, *age.*, s. 5; Özkaya ve Talim, *age.*, s. 26-37.

68 İlisulu, *age.*, s. 7.

değerlendirip bu bölgedeki üretimini teşvik etmiştir.⁶⁹ Ayçiçeğinin Marmara Bölgesinde tarım kültürüne alınmasının ardından ürünün gelişiminde etkili olan kurumsal, toplumsal ve ekonomik dinamikler ayçiçeği üretiminin artışında etkili olmuştur.

3. Türkiye’de Ayçiçeğinin Zirai Ekonomisi

Trakya’daki artan arz ve talep üzerine bir müddet sonra Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü çiftçiye rehberlik etmiştir. Böylece 1937-1947 arası üretimi git gide artan ayçiçeği 1947’den itibaren istatistiklere de girmiştir.⁷⁰ Ayrıca, ayçiçeği ziraatına paralel 1950’lerden sonra ayçiçeği yağı tüketimi yükselmeye başlamış ve 1970’lerde yaygınlık kazanmıştır. Trakya illerinin yanı sıra 1950’lerin başında Adapazarı, Çanakkale, Bursa, Balıkesir, Eskişehir ve Kocaeli illerinde ayçiçeği üretimine başlanmıştır. Bu durum akıllara ayçiçeği ziraatını yaygınlaştıran etmenlerin neler olduğu sorusunu getirmektedir. Bir defa ayçiçeğinde üretimin ve endüstrileşmesinin önemli bir kısmı Trakya’da gerçekleştirilmiştir.⁷¹ İlk olarak 1970’lerin başında Türkiye’de haşhaş ekiminin yasaklanması ile ayçiçeği ziraatı Afyonkarahisar, Kütahya ve Uşak’ın içinde yer aldığı İç Batı Anadolu ve Isparta, Konya (Akşehir ve Beyşehir civarı), Burdur ve Denizli’nin bulunduğu Göller Yöresinde de başlamıştır.⁷² Ancak ayçiçeği üretiminin teşvikine rağmen Afyonkarahisar’da ilk etapta bu ürünün ne zirai yetiştiriciliği bilinmiş ne de haşhaş kadar karlı görülmüştür.⁷³ 1980 yılına dek ayçiçeğinin üretiminde ve endüstrisinde daha çok Marmara Bölgesi öne çıkarken bu tarihten itibaren diğer bölgelerin de üretim payları artmıştır.⁷⁴

İkinci olarak modern tarım teknikleri ile artan verim ve ayçiçeği yağına olan yüksek talep üretimi arttırmıştır. 1970’lerin ilk yarısına kadar Türkiye’de ayçiçeği ekim alanları daha çok küçük işletmelerin çift hayvanları ile işledikleri tarlalarda üretilmiştir. 1960’lar ve 1970’ler Türkiye kırsalında traktörün yaygınlaşmaya başladığı bir dönemdir. 1962’den itibaren oronbaşa

69 Talat Demirören, *Tokat’ta Ayçiçeği Su Tüketiminin Saptanması*, Tokat Bölge Toprakları Araştırma Enstitüsü Yayınları, Tokat 1978, s. 9.

70 Gökgöl-Taşan, *age.*, s. 16-17.

71 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 3.

72 Pirinçcioğlu, *age.*, s. 39.

73 Okan Ceylan, “Türkiye’de Haşhaş Ekim Yasağının Afyon İlindeki Sosyo-ekonomik Yansımaları”, *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Afyonkarahisar 2018, s. 1092-1094.

74 Alkan, *age.*, s. 3; *Ayçiçeği Tarımı*, s. 3.

dayanıklı hibrit ayçiçeği çeşitlerinin tarım kültürüne alınması ile yağ oranı %46-48 oranına yükselmiştir. Ancak ayçiçeği ve yağ üretimi artan nüfusun gerisinde kalmış ve Türkiye yurtdışından bitkisel yağ ithal etmiştir.⁷⁵ 1970'lerin ortalarında özellikle Trakya'da artan çeltik ziraatına bağlı olarak sulama kooperatifleri yaygınlaşmıştır.⁷⁶ Ancak bu kooperatifler ayçiçeği sulaması konusunda yeterince örgütlenememiştir.⁷⁷ 1970'lerde Trakya'daki ayçiçeği ekim alanlarının ortalama %3,4'ü sulanmaktadır.⁷⁸ Edirne'de ise ayçiçeği sulama oranı ortalamanın üzerinde %7,5'tir. Meriç ve Ergene Ovaları ekime uygun olmasına rağmen sulak ovalarda en büyük engel kuş zararlarıdır.⁷⁹

1970'lerde ayçiçeği yağının %78'si Marmara Bölgesinde üretilmektedir.⁸⁰ Üçüncü olarak ayçiçeğinin Trakya başta olmak üzere ekim alanlarının genişlemesi vita ve margarin üreten yağ sanayinin gelişimine paralel olmuştur.⁸¹ Örneğin 1970'li yıllara gelindiğinde 18'i Edirne'de olmak üzere⁸² Trakya ve Güney Marmara Bölümünde 65 yağ sanayisi vardır.⁸³ Özkaya ve Talim ise 1976 yılında bölgede 74 yağ fabrikasının bulunduğunu ancak 32 tanesinin kapalı olduğunu belirtmiştir.⁸⁴ Trakya'da üretilen ayçiçeklerinden margarin üretimi İstanbul Bakırköy'deki vita margarin fabrikalarında kullanılmıştır.⁸⁵ 1970'li yıllarda Türkiye'de üretilen ayçiçeğinin %49,1'i margarin, %49,5'i likit yağ üretiminde ve %1,4'ü ise diğer sanayi kollarında

75 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973, s. 454.

76 Okan Ceylan, "Bir Tahılın Örgütleyici Gücü: Çeltik Tarımının Edirne İli Sulama Kooperatiflerinin Gelişimindeki Rolü", *21. Yüzyıl Türkiye'sinde Tarım ve Kooperatifler*, der. Çağatay Edgücan Şahin, Notabene Yayınları, İstanbul 2021, s. 234-235.

77 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973, s. 454.

78 Özkaya-Talim, *age.*, s. 7.

79 Özkaya-Talim, *age.*, s. 70.

80 Tayfun Özkaya, Metin Talim, *Trakya ve Marmara Bölgesinde Ayçiçeği Üretiminde ve Yağ Sanayinde Temel Sorunlar*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, İzmir 1982, s. 5.

81 Kürçay, *age.*, s. 5.

82 "İlimizde Yılda 45,000 ton Küspe Üretiliyor", *Vatandaş*, 3 Nisan 1974.

83 "Marmara ve Trakya'da 65 Nebati Yağ Sanayicisi Tekirdağ'da Toplandı", *Adalet*, 28 Mayıs 1975.

84 Özkaya, *age.*, s. 87.

85 İlisulu, *age.*, s. 84.

değerlendirilmiştir.⁸⁶ Türkiye’nin yanı sıra uluslararası alanda Rusya, Arjantin, Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya gibi ayçiçeği üretiminde öne çıkan devletlerde de ayçiçeği yağı üretimi iki üç kat artış göstermiştir.⁸⁷

Mutfak kültürü açısından 1970’ten önce Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesindeki tarım kültürü dikkate alındığında tereyağı, sadeyağ ve kuyruk yağ gibi hayvansal yağlar ile susam yağı en yaygın tüketilen yağlardır. Bunların yanı sıra Kıyı Ege’de zeytinyağı ve İç Batı Anadolu ve diğer haşhaş ekim bölgelerinde haşhaş yağı, Çukurova’da pamukyağı ile Kocaeli yarımadası ve İç Batı Anadolu’da keten yağının tüketimi de görülmektedir. Ayrıca 1950-1980 arası dönemde ayçiçeği ziraatının en çok yapıldığı Trakya’da susam üretimi sınırlanırken tütün ekim alanlarını ise azaltmıştır.⁸⁸ Ayçiçeğinden yağ üretimi ve tüketiminde daha çok II. Dünya Savaşı’ndan sonra artan nüfusun besin ihtiyacının karşılanabilmesi, toplumsal refah seviyesi ve yaşam standartlarının artışı, kentleşme, ayçiçeğinin yüksek yağ verimi ve kalitesine sahip olması, tarım tekniğindeki ilerlemeler, üretim teşviki ve yağ çıkartma tekniğindeki gelişmeler etkili olmuştur.⁸⁹ Trakya’da yakın zamanlara da kadar “şırılan yağ” olarak da adlandırılan ayçiçeği yağı⁹⁰ yemeklik yağ açığını gidermede önemli bir paya sahiptir.

Ayçiçeği ziraatının gelişiminde endüstri ve yağ talebinin yanı sıra suni gübre kullanımının yaygınlaşması da bir diğer faktördür. Nitekim ayçiçeği yetiştirme süresince yoğun bir azot, fosfor ve potasyum ihtiyacı duymaktadır.⁹¹ Hatta iktisadi açıdan 1960’lı yıllarda nüfus artışıyla birlikte artan bitkisel yağ talebi karşısında oluşan ithalat ve dış ticaret açığını düşüme hedefleri ayçiçeği üretiminde verimliliği ve üretimi esas kılmıştır.⁹² Bu noktada gübre kilit bir

86 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973, s. 454.

87 İncekara, *age.*, s. 78.

88 T.C Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, DİE Matbaası, Ankara, 1951; T.C Başbakanlık, İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953*, DİE Matbaası, Ankara, 1954; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Zirai Bünye ve İstihsal 1959-1961*, DİE Matbaası, Ankara 1963; Okan Ceylan, “Geleneğin Yeniden Hatırlanması: Türkiye’de Ketenin Toplumsal Tarihi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S 69, 2021, s. 154.

89 Şenocak, *age.*, s. 5; İlisulu, Ekiz ve Arslan, *age.*, s. 1.

90 “Trakya’da İsyân Var: Kendi Yağımızla Kavrulamıyoruz”, *Saray*, 11 Mart 2017.

91 Alkan, *age.*, s. 6-9.

92 “Zeytin Yağı ve Bitkisel Yağ Politikası Değişecek”, *Edirne Sesi*, 27 Temmuz 1965.

rol oynamıştır. 1960'lı yıllarda gübrenin daha çok kullanılmaya başlanması ve 1970'lerde yaygınlaşması ile ayçiçeği ziraatında dekar başına %21'lik amonyum sülfat gübresinden 38 kilogram, %16'lık süper fosfat gübresinden 62 kilogram ve %48'lik potasyum sülfattan 20 kilogram önerilmiştir.⁹³ 1971'de ayçiçeği ekim alanlarının %50'sinde gübre kullanılmışken 1977'de bu oran %77'ye yükselmiştir. Ancak gübre konusunda bilinçli hareket edilmemiş ve asıl gerekli olan potaslı gübreler çok az kullanılmıştır.⁹⁴ Bu yüzden Avusturyalı Ziraat Mühendisi Hans Steiner Türkiye'nin suni gübre kullanımının hem geç hem de yetersiz olduğunu belirtmiştir. Örneğin dekar başına ortalama yarım kilogram gübre düşmektedir. Gerek Karabük Demir Çelik Fabrikası gerek Kütahya Azot Sanayi ile İskenderun ve Yarımcadaki gübre fabrikaları 1960'ların başında kurulmuştur. Ancak, motorlu taşıtların yetersizliğinden dolayı gübrenin kırsal alanlara dağıtımında aksaklıklar görülmüştür. Gübre kullanımının arttırılabilmesi için kredi imkânlarının genişletilmesi de önerilmiştir.⁹⁵ Gübrelemenin önemine binaen Teknik Ziraat Müdürlükleri de üç gün sürecek gübre kursları açmıştır.⁹⁶

Ancak Steiner'in da belirttiği gibi 1960'ların sonlarına dek köylerde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yoğun bir iktisadi faaliyet olarak yapıldığından suni gübre yerine köylüler tarlalarına daha çok hayvan gübresi kullanmışlardır. Bu gübreler tarlalara kış aylarında atılıp toprağa iyice karışması için de toprak işleme yapılmıştır.⁹⁷ Ancak hayvan gübresi ne ayçiçeği ziraatı için kâfidir⁹⁸ ne de en çok ayçiçeği üreten Trakya çiftçisi tarlalarına yeterince gübre atmaktadır. Koyun gübresi daha çok tahıl, sebze ve bostan ekilecek tarlalara altı yedi yılda bir atılmıştır. Çiftçiler ayçiçeği gibi topraktan çok fazla potas alan bir mahsule gübre kullanmadıklarından ayçiçeğinden sonra ekilen ürünlerde verim kayıpları yaşanmıştır. Hatta topraklar zaman içerisinde hem verim kabiliyetini kaybetmiş hem de ayçiçeği tarlaları yeterli besin alamadıklarından oronbaş hastalığı görülmüştür. Dolayısıyla hem kısa vadede üründe hem de uzun vadede toprakta %50 verim kaybı yaşanmıştır. Oronbaş gübre kullanılmayan zayıf topraklardaki ayçiçeğine daha büyük zarar vermiştir.⁹⁹

93 Kürçay, *age.*, s. 5.

94 Özkaya-Talim, *age.*, s.61-67.

95 Suphi Rıza Doğukan, "Bir Konferans Dinledik", *Vatandaş*, 2 Eylül 1964

96 "Gübreleme Kursu Açıldı", *Vatandaş*, 17 Eylül 1964.

97 Kürçay, *age.*, s. 5.

98 İlisulu, *age.*, s. 111.

99 Kürçay, *age.*, s. 1-2.

Oronbaş ayçiçeğinin yanı sıra bakla, bezelye ve tütün içinde zararlı bir parazittir. Halk arasında bakla kurutan, koçanotu, mor sümbül, allahınızırotu ve canavarotu olarak da adlandırılmaktadır. Bu parazit ile mücadele için münavebe, sertifikalı tohum kullanımı ve iyi bir toprak işlemesi şarttır.¹⁰⁰ Bu yıllarda ayçiçeğinde verimlilik için ileri teknoloji ve zirai sulama ön görülmüş ve ekim alanları da artmıştır.¹⁰¹ Ayrıca yüksek taban fiyat uygulaması, taban fiyatların hasat öncesi açıklanması, oronbaşa dayanıklı sertifikalı çeşitlerin üretimi ve gübre kullanımı ayçiçeği üretimini ve verimini arttırmıştır.¹⁰² Bu bağlamda Yağlı Tohumlar Kooperatifi de Edirne kısına oronbaşa dayanıklı ayçiçeği tohumları dağıtmıştır.¹⁰³ Tarım ve Orman Bakanlığı ülke genelinde yerli ayçiçeği ekimini yasaklayarak oronbaşa dayanıklı sertifikalı tohumlukların ekimi zorunlu kılınmıştır.¹⁰⁴ Yasak kararı 17 Ocak 1964 tarihli Resmi Gazete de yayımlanmıştır. Karara uymayanlar hakkında 6968 Sayılı Zirai Mücadele Kanunu gereğince işlem yapılması uygun görülmüştür. Yeni tohumlukların dağıtımında Teknik Ziraat Müdürlükleri, Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifi ve ziraat odaları görev üstlenmiştir.¹⁰⁵ Ancak tarlalarda eski tohumlardan çıkan bazı yerli ayçiçeği çeşitlerinde kısmen oronbaş görülmeye devam etmiştir.¹⁰⁶ Ayçiçeğinin zirai gereksinimleri dolayısıyla bir yandan çiftçiler suni gübre kullanımına yönelmişler diğer yandan da oronbaşla mücadele ve ülkesel yağ açığını önlemek için devlet sertifikalı tohum kullanımını zorunlu tutmuştur. Bu tohumlukların üretildiği kurumlar tablo 2’de gösterilmiştir.

100 Kürçay, *age.*, s. 10-11; “Ayçiçeğine Musallat Olan Verem Otu Lalapaşa’da Yeniden Görüldü”, *Vatandaş*, 19 Temmuz 1976.

101 Pirinççioğlu, *age.*, s. 39

102 *Ayçiçeği Maliyet Çalışması (1982)*, Tarım Orman Bakanlığı Gıda Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara 1982, s. 5.

103 “Yağlı Tohumlar Kooperatifinin Verimli Faaliyetleri Müstahsil Tarafından Memnuniyetle Karşılıyor”, *Vatandaş*, 2 Ağustos 1963.

104 “Trakya’da Yerli Ayçiçeği Ekimi Tarım Bakanlığınca Yasaklandı”, *Vatandaş*, 20 Ocak 1964.

105 “Oronbaşa Mukavim Ayçiçeği Yetiştirilmesi Kararı Alındı”, *Vatandaş*, 4 Şubat 1964; “Çiftçilerimize Sertifikalı Ayçiçeği Tohumu Veriliyor”, *Edirne Sesi*, 24 Şubat 1967.

106 “Ayçiçeği Hastalığı Görüldü”, *Edirne Sesi*, 3 Ağustos 1965

Tablo 2: 1977 Yılı Sertifikalı Tohumluk Üretimi ve Kuruluşlar

Üretici Kuruluş	Ton	Yüzdelik Pay %
Dalaman Devlet Üretme Çiftliği	500	19,7
Türkiye Ziraî Donatım Kurumu	500	19,7
Karacabey Harası	350	13,8
Tohum İslah ve Üretim A.Ş.	300	11,9
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	250	9,9
Tahirova Türk Alman Çiftliği	225	8,9
Türkgeldi Devlet Üretme Çiftliği	200	7,9
Acıpayam Devlet Üretme Çiftliği	100	4,0
Alparslan Devlet Üretme Çiftliği	50	2,0
Edirne Ziraî Araştırma Enstitüsü	30	1,2
Celal Tülümen İşletmesi	25	1
Toplam	2,530	100

Kaynak: Özkaya, Talim, *age.*, s. 43.

Toprağı kuvvetlendiren gübre, toprak işleminde ziraî makineleşme ve verimliliği arttıran ıslah edilmiş tohumluk ziraî kalkınmada üç temel kriterdir. Bu sayede ürünler hastalıklar ile kuraklık ve don gibi doğal afetlere karşı daha dayanıklı hale gelmektedir. Birçok ülke II. Dünya Savaşının ardından modern tarım tekniklerini uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye’de ayçiçeği tohumluklarının en büyük sıkıntısı tohumluklardaki yabancı maddelerden daha ziyade tohumlukların çeşit açısından homojen olmamasıdır. Bu durum ayçiçeğindeki talebi etkilemekte ve piyasalardaki rekabetini düşürmektedir.¹⁰⁷ 1947-1956 yılları arasında gerek ayçiçeği ekim alanları ve üretimi artış gösterirken 1956 yılında Trakya’da görülen oronbaş yüzünden üretimde büyük kayıplar yaşanmıştır.¹⁰⁸ Bu yüzden 1960’ların başında Yeşilköy Ziraî Araştırma Enstitüsü verimi yüksek, yağ kalitesi iyi ve oronbaş başta olmak üzere hastalıklara dayanıklı çeşitler üzerinde çalışmıştır. Örneğin üç çeşit üzerinde çalışan enstitü bu çeşitleri oronbaşla bulaştırarak tohumların bu hastalığa bağışıklık kazanmasını sağlamıştır. 1962 yılında oronbaşla mücadele kapsamında bu çeşitlerden 100 ton tohumluk üretmiştir. 1963 yılından itibaren ise hem devlet üretme çiftliklerine hem de çiftçilere çeşit ıslahı yapılmış oronbaşla dayanıklı tohumluklar dağıtılmıştır. Ancak,

¹⁰⁷ Kürçay, *age.*, s. 3-4; “Tekirdağ’da Ayçiçeği Ekimi Mahvoldu”, *Vatandaş*, 28 Haziran 1963.

¹⁰⁸ İncekara, *age.*, s. 79.

bu çeşitleri arıların yerli çeşitlere tozlaştırmasının önüne geçebilmek için ilk zamanlar yerli ayçiçeği çeşitlerinin ekildiği tarlalardan üç dört kilometre uzak alanlara ekilmesi önerilmiştir. Yeni çeşitler iri, sağlam ve doğal afet ve hastalıklara dayanıklı tek tablalı çeşitlerdir.¹⁰⁹ Enstitü oronbaşa mücadelede en etkin yolun erken ekim olduğunu da vurgulamıştır. Ancak Rusların oronbaşa dayanıklı çeşitler geliştirdiği ve Bulgaristan’a gönderdiği haberi üzerine Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitü hem Bulgaristan göçmeni Türkler üzerinden hem de Trakya’daki valilikler üzerinden Bulgaristan’dan bu yeni çeşit tohumu getirmeye çalışmıştır. Ardından Tekirdağ Valisi’nin girişimleri ile Yugoslavya’ya ayçiçeği götürülen bir Rus gemisi Tekirdağ Limanı’na gelerek iki kilogram kadar ayçiçeği tohumu bırakmıştır. Bu tohumluklar ilk kez Lüleburgaz yakınlarındaki Türkgeldi ve Sarımsaklı Çiftliklerine ekilmiştir. Bunun yanı sıra Unilever (Vita Sana) yağ fabrikasının idaresi ile yapılan iş birliği sayesinde Rusya’dan yağ randımanı ve verimi yüksek 100 kilogram tohum daha getirilmiştir.¹¹⁰

Ayçiçeği ziraatında 1957-1958 ekim döneminde oronbaşa bağlı olarak ekim alanları gerilese de 1960’larda Rusya’dan bu hastalığa mukavim hibrit çeşitlerin ithal edilip ekilmesiyle birlikte Ayçiçek üretimi ve yağ verimi %26’dan %45’e yükselmiştir.¹¹¹ Ayçiçeğinde oronbaşa dayanıklılık, verimlilik ve yağ randımanı üzerine en önemli çalışmalar Rusya’da yapılmıştır.¹¹² Hibrit ayçiçeği iki ayrı çeşidin melezlenmesiyle oluşmaktadır. Hibrit ayçiçeği tohumluğunun yaygın hale gelmesi 1969 yılında başlamıştır. Böylece dünya çapında üretim ve verim artmıştır. Ayçiçeği üretiminde en çok öne çıkan bölgeler ise Avusturalya ve Kuzey Amerika olmuştur.¹¹³ Üretim de 1962’de 60,000 tondan 1972’de 480,000 tona yükselmiştir.¹¹⁴ Oronbaşa dayanıklı hibrit çeşitler tek tablalı oldukları için 1970’lerde biçerdöverle hasada da oldukça uygundur.¹¹⁵ Oronbaşın yanı sıra 1975 yılında görülen çayır tırtılı ve Amerikan Beyaz Kelebeği üreticilerde büyük endişeler yaratmıştır. Bu

109 Kürçay, *age.*, s. 3-4; “Tekirdağ’da Ayçiçeği Ekimi Mahvoldu”, *Vatandaş*, 28 Haziran 1963.

110 Gökgöl-Taşan, *age.*, s. 17-18

111 T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, s. 1.

112 İlisulu, *age.*, s. 101.

113 Yılmaz Akar, *Tobumculuk Politikamız ve Ayçiçeği Üretimi, Tarım ve Orman Bakanlığı Proje ve Uygulama Genel Müdürlüğü*, Tekirdağ 1986, s. 7-8.

114 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973, s. 453.

115 T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, s. 1.

haşerelere karşı ilaçlamanın nasıl yapılabileceği konusunda Zirai Mücadele ve Karantina Müdürlüğü çalışanlarına eğitim verilmiştir. Çayırılı tırtılı, Amerikan Beyaz Kelebeğine oranla daha tehlikeli olmakla birlikte bu haşere ile mücadelede en etkili yol iyi bir toprak işlemesi ve yabancı otla mücadele olmuştur. Nitekim çayır tırtulları özellikle yabancı otların bulunduğu ayçiçeği tarlalarına daha çok zarar vermiştir.¹¹⁶

Resim 2: Ayçiçeği Hasadı

Kaynak: “Kuşlarla Ayçiçeği Hasadı” *Sabah*, 12 Temmuz 2020.

1970’lerin ortalarından itibaren Türkiye’de ülkesel ayçiçeği araştırma proje merkezi olan Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü hem yeni hibrit çeşitler üretmiş hem de yurt dışından ithal ettiği çeşitleri Tarım İl Müdürlükleri kanalı ile yaymıştır. Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifi de gerek hibrit çeşitlerin yaygınlaşmasında gerekse ayçiçeği mekanizasyonunda Tarım ve Orman Bakanlığı ile koordineli çalışmıştır.¹¹⁷ Bu projeye 27,581,000 TL ayrılmış olup Yeşilköy de ilk etapta yer almış ancak iş yoğunluğu ve ekonomik kaynak sıkıntısından dolayı ayrılmıştır.¹¹⁸ 1960’lı yıllardan itibaren ayçiçeği alanında çalışan kurumlar Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi¹¹⁹ ve Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü (Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü)’dür. Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü ülkemizdeki iklim koşullarına uygun ayçiçeği çeşitleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Üzerinde en çok çalışılan konu kurak şartlara dayanıklı çeşitler olmuştur. Ayrıca verem otu adı verilen oronbaşa dayanıklı yağ oranı yüksek

116 “Geçen Yıl Ayçiçeklerine Büyük Zarar Veren Amerikan Beyaz Kelebeği İçin Bu Yıl Mücadele Özel Ekiplerle Devlet Mücadelesi Şeklinde Olacak”, *Vatandaş*, 15 Şubat 1976.

117 Akar, *age.*, s. 8; “Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü Yeni Araştırma Projeleri Üzerinde Çalışıyor”, *Vatandaş*, 15 Mayıs 1976.

118 Özkaya-Talim, *age.*, s. 76.

119 Pirinççioğlu, *age.*, s. 43.

ince kabuklu çeşitlerin seleksiyonu yapılmıştır. *Vniimk 1646, V.6540, Jdanovsky 8281 ve Tchernianka* gibi çeşitler ayçiçeği araştırmalarında kullanılacak yeni çeşitler daha çok Rusya’da bulunan Mariapolski Deneme İstasyonunda geliştirilmiştir. Buna karşın *Vniimk 1646-70A* çeşidi ise Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Endüstri Bitkileri Kürsüsünde *V.1616* orijinal çeşidinin populasyon tozu verilerek üretilmiştir. Bu çeşitlerin tohumlukları Trakya Bölge (Edirne) Zirai Araştırma Enstitüsü’nden getirilmiştir. Benzer çalışmalar Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Deneme Tarlalarında, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş ve Uşak ve Konya’daki deneme tarlalarında yapılmıştır.¹²⁰

Türkiye’deki ayçiçeği çeşit ıslahında Pustovoit’in 1965 yılında takip ettiği metotlardan faydalanılmıştır. Tohum ve yağ veriminden hastalıklara dayanıklılığa kadar birtakım çalışmaların yapıldığı ıslah projesinde Türkiye’de *Yenissei, Peredovik, V.8883, a.9343, 9345, Tc 1957, Tchernianka, Nain Noir, Smena, Grisstrle, 416 (V. 1646), V.8931, Y.B 12 ve Y 8* çeşitleridir.¹²¹ Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifi 1975 yılında Romanya’dan *Romsun 53 çeşidi* ile Bulgaristan’dan *Balkan* çeşidinin tohumluklarını ithal etmiştir. Bu ülkelerin ikliminin Türkiye ile benzerlikler göstermesi dolayısıyla hastalıklara dayanıklı bu çeşitlerin Türkiye’de de yetiştirilebileceği düşünülmüştür.¹²² Ayrıca Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifi ayçiçeğinde hızlı ilerlemeler kaydeden Bulgaristan ile tohum çeşit ıslahı konusunda bir protokol imzalamıştır. Protokol tohum çeşit ıslahı, depolama teknolojisi, ekim yöntemleri ve toprak analizini kapsamaktadır.¹²³ Islah çalışmaları tohum verimliliği, yağ randımanı, oronbaşa ve diğer hastalıklara dayanıklılık, çevre şartlarına uyum ve yetiştirme sürelerini kapsamaktadır.¹²⁴

120 İlisulu, Ekiz ve Arslan, *age.*, s. 6-7.

121 İlisulu, Ekiz ve Arslan, *age.*, s. 33-38.

122 “Trakya Birlik Üyelerine 75 Milyon Lira Dağıtacak”, *Vatandaş*, 8 Mayıs 1976.

123 “Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi Birliği ile Bulgaristan Arasında Tohum Islah Konusunda Protokol İmzalandı”, *Vatandaş*, 1 Ocak 1978.

124 İlisulu, *age.*, s. 118.

Tablo 3: 1970'li Yıllarda Orta Anadolu'da Uygulanan Ayçiçeği Çeşit Deneme Sonuçları

Çeşitler	Bitki Boyu	Verim (Dekar)	Yağ Oranı %	Bin Dane Ağırlığı
Smena	150	250	43,7	55-86
Yenisei	138	220	40,1	-
Peredovik	144	271	42,0	80-101
Vniimk	155	257	40,8	60-80
Arnavisky 9343	158	273	43,4	57-75
Arnavisky 9345	149	271	42,8	55-76
Çernianka 1957	128	204	40,0	-
Çernianka	110	207	40,1	-
Vniimk 1646	146	263	43,7	-
416Cu1646 (V.891)	175	243	48,0	60-85

Kaynak: Zeynep Dernek, *Konya Ovasında Ayçiçeği Çeşitleri Adaptasyonu*, Konya Bölge Topraksu Araştırma Enstitüsü Yayınları, Konya, 1978, s. 9.

Türkiye'de yağlı tohum bitkileri gerek ulusal ekonomide gerekse beslenmede önemli bir yere sahiptir. Ülkemizin yağ tüketimi nüfus artışına, kentleşmeye ve refah seviyesinin artışına bağlıdır. Örneğin 1970'lerin ortalarında Türkiye yağ ihtiyacının %45,6'sı ayçiçeğinden, %33,6'sı pamuk yağı ve % 18,8'i zeytinyağından elde etmektedir.¹²⁵ Ayçiçeğinin Türk mutfağındaki kullanım oranı 1980'lerin sonunda %63'e yükselmiştir.¹²⁶ Bu yüzden hem tane ve yağ verimini arttırmak hem de hastalık ve zararlılara karşı ürünün dayanıklılığını arttırabilmek için 1970'lerden itibaren hibrit ayçiçeği tohumunun ticari üretimi başlamıştır. Böylece hibrit çeşitler yerli çeşitleri piyasa dışına itmiştir. 1980 sonrası dönemde T.C Tarım Bakanlığı başta 1984 ve 1987 yılları arasında Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü (Trakya Tarımsal Araştırma Enstitüsü)nde geliştirilen *Türk-Ay 1* ve *Edirne 87* çeşitleri olmak üzere 23'ü ABD, 3'ü Avusturalya, 1'i Macaristan ve 1'i Romanya'da geliştirilen 30 farklı ayçiçeği çeşidinin üretimine izin vermiştir.¹²⁷

¹²⁵ Özkaya-Talim, *age.*, s. 5.

¹²⁶ T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, s. 4.

¹²⁷ *Ayçiçeği Tarımı*, s. 6-7.

Harita 1: 1970’lerde Türkiye’de Ayçiçeği Ekim Alanlarının Dağılışı

Kaynak: İlisulu, 1973, s. 92.

1970’li yıllarda Türkiye dünyadaki ekim alanları düşünüldüğünde Rusya, Arjantin ve Romanya’nın ardından ülkemiz dördüncü sırada yer almaktadır. Böylece Bulgaristan’daki ekim alanları aşılmıştır.¹²⁸ 1980’lerin başında dünyada ayçiçeği ekim alanları ele alındığında Rusya, ABD, Arjantin, Çin, Romanya ve Fransa’nın ardından Türkiye yedinci sırada yer almaktadır.¹²⁹ Üstelik 1960’larda dünyadaki ayçiçeği ekim alanlarının üçte ikisi Rusya’da bulunurken¹³⁰ bu oran 1980’lerin başında diğer ülkelerdeki üretimin artışına paralel üçte bire gerilemiştir.¹³¹ Türkiye ekim alanlarında yedinci sırada yer alsa da yağ üretiminde Arjantin ve Çin’in ardından üçüncü sırada bulunmaktadır. Almanya, Meksika, Hollanda, Portekiz, Lüksemburg, Belçika, İtalya ve İngiltere gibi ülkeler önde gele tohum ihracatçısı ülkelerdir.¹³²

Tablo 4: Yıllara Göre Türkiye’de Ayçiçek Ekim Alanları ve Üretim (1945-1980)

Yıllar	Ekim Alanları (Hektar)	Üretim (Ton)	Verim (kg/dekar)
1945	13,000	7,500	57
1948	59,600	32,400	54
1951	107,600	107,500	100
1954	139,200	120,000	86,2
1957	154,000	95,000	61,6
1960	137,000	123,000	89,7
1963	94,000	87,000	92,5
1966	218,000	200,000	91,7
1969	285,500	310,000	108,6

¹²⁸ İlisulu, *age.*, s. 87.

¹²⁹ T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, s. 4-5.

¹³⁰ İncekara, *age.*, s. 78.

¹³¹ T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, s. 4-5.

¹³² T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, s. 16.

1972	495,000	560,000	113
1975	418,000	488,000	116
1978	415,000	488,000	116
1980	575,000	750,000	130

Kaynak: Tarıman, İncekara, *age.*, s. 6; İlisulu, *age.*, s. 89; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Zirai Bünye ve İstihsal 1959-1961*, DİE Matbaası, Ankara 1963, s. 4; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1972-1974*, DİE Matbaası, Ankara 1975, s. 4; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1973-1975*, DİE Matbaası, Ankara 1978, s. 4; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1976-1978*, DİE Matbaası, Ankara 1979, s. 4; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, DİE Matbaası, Ankara 1982, s. 4.

Tablo 5: Ayçiçeği Ekim Alanları ve Üretimin En Fazla Olduğu İller (1951-1961)

Yıllar	1951		1961	
	Ekim Alanları	Üretim	Ekim Alanları	Üretim
Tekirdağ	29,740	35,460	37,300	22,270
Edirne	23,922	25,400	20,440	15,582
Kırklareli	24,472	17,705	9,800	4,177
Kocaeli	12,427	15,578	10,000	11,140
Bursa	4,958	5,210	9,075	10,850
Çanakkale	3,082	4,581	7,521	7,028
İstanbul	2,593	2,677	2,958	2,480
Balıkesir	2,906	2,160	7,077	9,044
Eskişehir	475	1700	1,258	1,079

Kaynak: Tarıman, İncekara, *age.*, s. 7; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Zirai Bünye ve İstihsal 1959-1961*, s. 107.

Tablo 6: Ayçiçeği Ekim Alanları ve Üretimin En Fazla Olduğu İller (1973-1980)

Yıllar	1973		1980	
	Ekim Alanları	Üretim	Ekim Alanları	Üretim
Tekirdağ	135,000	144,835	130,608	168,850
Edirne	133,239	159,225	117,077	172,620
Kırklareli	68,754	74,259	94,075	105,733
Kocaeli	6,655	7,500	7,740	11,100

Bursa	22,852	34,754	22,350	34,086
Çanakkale	15,738	16,803	19,060	22,810
İstanbul	12,675	16,628	12,683	17,584
Balıkesir	20,232	24,640	30,030	38,160
Eskişehir	1,573	1,449	7,583	8,578

Kaynak: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1973-1975*; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*.

Tablo 4’e göre 1950-1980 arası dönemde Türkiye’de ayçiçeği ekim alanları 44 kat, üretim 100 kat ve verim ise 2,28 kat artış göstermiştir. Tablo 5 ve 6 incelendiğinde ise Üretimin en çok Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1951’de ekim alanlarının %81,7’si ve üretimin %86,7’si Trakya illerindedir. 1961’de ise bölgenin Türkiye ekim alanları içindeki payı %60,6’a ve üretim ise %35,1’e gerilemiştir. 1971 yılına gelindiğinde Trakya’nın toplam ekim alanları içindeki payı %81’e yükselmiş ve üretim ise %79’a yükselmiştir. 1981 yılında ise Trakya’da ayçiçeği ekim alanları ülke genelinin %79’unu üretimin ise %77’sini oluşturmaktadır. Üretimin en yüksek düzeye ulaştığı dönem 1970’lerdir. 1973 yılında Edirne’de ayçiçeği ekim alanları buğdayın ekim alanlarından fazladır.¹³³ Üretim artışına paralel 1971 yılında 9,212 ton olan ayçiçeği yağı, 1973’te 40,105 tona 1979’da ise 76,839 tona yükselmiştir.¹³⁴

Ayçiçeğinin hasat sonrası kuru sapları köylerde ekmek fırınlarının tutuşturulmasının yanı sıra köy evlerinin tavanlarının ve kiremitlerin altılığı olarak çatılarının döşenmesinde de kullanılmıştır.¹³⁵ Ayçiçeklerinin tablaları ve sapları köy sanatları içerisinde çocuk oyuncakları olarak da değerlendirilmiştir. Ayrıca odun ve kömüre oranla daha ucuz olması nedeniyle Trakya’da ayçiçeğinin tohum kabukları çuval veya teneke hesabı

133 Tarıman, İncekara, *age.*, s. 7; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Zirai Bünye ve İstihsal 1959-1961*, DİE Matbaası, Ankara 1963, s. 107; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1973-1975*, DİE Matbaası, Ankara 1978; T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, DİE Matbaası, Ankara 1982.

134 T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1979*, DİE Matbaası, Ankara 1973, s. 3-237.

135 Alkan, *age.*, s. 3; Üretmen ve Alap, *age.*, s. 1948.

ile satılmıştır.¹³⁶ Kurumuş saplar yakılarak külleri toprağa gübre olarak kazandırılmıştır.¹³⁷ Endüstriyel açıdan tohumlarının yanı sıra ayçiçeğinin saplarından kâğıt yapraklarından ise kinine benzer bir madde üretilmiştir.¹³⁸ Ayçiçeği, başta yağ, yem ve gıda endüstrisi gibi tarıma dayalı sanayinin yanı sıra suni tahta, kauçuk, ambalaj, sabun ve boya sanayisinde de önemli bir hammaddedir.¹³⁹ Örneğin, sabun yapımında en çok ayçiçeği, zeytin ve pamuk yağı kullanılmaktadır.¹⁴⁰ Amerika'da ayçiçeği daha çok geç olgunlaşan çeşitlerin sık ekilip erken hasat edilmesi koşuluyla silo yemi için üretilmiştir.¹⁴¹ Ayçiçeği üretiminin ardından oluşturduğu piyasa bir yandan siyasi iktidarları diğer yandan da Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifinin fiyat politikasını etkilemiştir.

4. Üretimden Tüketime Ayçiçeği Piyasası

1966 yılında Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifinin kuruluşuna kadar ayçiçeği piyasasında alım ve satım işlemleri serbest piyasa koşullarında yapılmıştır.¹⁴² Ancak ayçiçeği üretim maliyetlerinin yüksek olmasından kaynaklı kredi imkânlarının genişletilebilmesi ve arza bağlı fiyat değişimlerinin önüne geçilebilmesi için depolama yapabilecek bir stok kurumu olarak Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifi kurulmuştur.¹⁴³ 1968'den itibaren taban fiyat uygulamasına geçilmiş ancak bu konuda çok da başarılı olunamamıştır.¹⁴⁴ 1976 yılında Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifinin 29 şubesi ve 40,000 ortağı bulunurken¹⁴⁵ 1979 yılında 42 şube ve 75,000 ortağa ulaşmıştır.¹⁴⁶ Kooperatifin yüksek fiyat vermesi ve kredi imkânları ortaklıkta belirleyici olmuştur. Ancak taban fiyatın yüksek olduğu yıllar ortaklar ürünleri kooperatife düşük olduğu yıllarda da tüccara

136 İlisulu, *age.*, s. 86.

137 İncekara, *age.*, s. 89.

138 Tarıman-İncekara, *age.*, s. 5-6.

139 Alkan, *age.*, s. 3; *Ayçiçeği Tarımı*, s. 3.

140 İlisulu, *age.*, s. 134.

141 İncekara, *age.*, s. 78.

142 "Ayçiçeği Satışları Serbest Yapılacak", *Edirne Postası*, 31 Ağustos 1949.

143 "Zeytin Yağı ve Bitkisel Yağ Politikası Değişecek", *Edirne Sesi*, 27 Temmuz 1965.

144 Kurt-Yamankaraeniz, *agm.*, s. 90

145 "Trakya Yağlı Tohumlar Kooperatifinin Şube Sayısı 29'a yükseldi", *Vatandaş*, 7 Kasım 1976.

146 "Trakya Birlik Ayçiçeği Üreticisine Son Bir Yıl İçinde 273 Milyon Lira Kredi Dağıttı", *Vatandaş*, 2 Mart 1979.

satmışlardır. Dolayısıyla kurumsal aidiyet zayıftır.¹⁴⁷ Kurumun şubeleri başta Edirne, Tekirdağ, İstanbul, Kırklareli gibi Trakya şehirleri olmak üzere Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Sakarya, Afyonkarahisar ve Kütahya illerindedir.¹⁴⁸

Ayçiçeği daha çok küçük aile işletmelerinde üretildiğinden üretici ihtiyaçlarını karşılayabilmek için ürününü bir an evvel pazarlamayı düşünmektedir. Buna karşın orta ve büyük ölçekli işletmeler ise ürünlerini depolayıp fiyatların yükseldiği kış aylarında hem Trakya’dan hem de İstanbul’dan gelen tüccarlara satmaktadır. Ayçiçeği üretiminde başta Trakya vilayetleri olmak üzere Marmara Bölgesi büyük bir paya sahip olduğundan Türkiye’de ayçiçeğinin borsa ve fiyat hareketleri özellikle Edirne, Çanakkale ve İstanbul’da keskinleşmektedir. Örneğin, 1970 yılında Türkiye’de işlenen 325,000 ton ayçiçeğinin 185,000 tonu Marmara Bölgesindeki sanayi kuruluşlarında işlenmektedir. Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifi’nin yanı sıra Unilever Margarin Sanayi’nin de yağ fiyatın oluşumunda etkisi yadsınamaz.¹⁴⁹ 1963 yılında 569,50 kuruş olan bir kilogram ayçiçeği yağı, 1968 yılında 542,8 kuruşa gerilemiştir.¹⁵⁰ 1973 yılına gelinde ise bir kilogram yağın fiyatı 759,5 kuruş iken 1978 yılında 1,616 lira olmuştur.¹⁵¹

1960’ların sonundan itibaren yağlık ayçiçeği tohumlarının belirli bir seviyede tutulabilmesi, ayçiçeği üreticisinin korunması, yemeklik yağ fiyatlarında istikrarın sağlanması ve tüketicinin korunması için 2834 Sayılı Kanunun 17. Maddesinin C fıkrası kapsamında Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi ve Karadeniz Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi devlet tarafından görevlendirilmiştir.¹⁵² Bu bağlamda Trakya Birliğe 20,000,000 lira alım kredisi ve 2,000,000 lira işletme kredisi verilmiştir.¹⁵³ Böylece üreticiler tefecilerden korunmuştur. Güçlendirme kredisi olarak adlandırılan bu krediler ürününü kooperatife teslim eden çiftçilere verilmiştir.¹⁵⁴ 1978’de 273,000,000 lira dağıtılmışken 1979 yılında üreticilere 440,000,000 lira

147 Özkaya- Talim, *age.*, s. 39-42.

148 “Trakya Yağlı Tohumlar Kooperatifinin Şube Sayısı 29’a yükseldi”, *Vatandaş*, 7 Kasım 1976.

149 İlisulu, *age.*, s. 122-123.

150 T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971*, s. 423.

151 T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1979*, DİE Matbaası, Ankara 1979, s. 368.

152 BCA., 30-18-1-2/239-58-6 (20 Ağustos 1969); T.C Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, Ankara 1989, s. 1.

153 BCA., 30-18-1-2/247-16-12 (27 Şubat 1970).

154 “Trakya Birlik Üyelerine 75 Milyon Lira Dağıtacak”, *Vatandaş*, 8 Mayıs 1976.

tutarında güçlendirme kredisi dağıtılmıştır.¹⁵⁵ Benzer şekilde İzmir Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifi (TARİŞ) de görevlendirilmiştir. Her ne kadar ayçiçeği 1974 sonrasında destekleme alımına tabi tutulsa da bu konuda görevli Trakya Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifinin yeterli depolama kapasitesinin olmaması nedeniyle fiyatlar borsada oluşmuş ve düşük düzeyde seyretmiştir. Asit nispeti %1'i aşmayan kırmızı rengi altı dereceyi geçmeyen rutubeti düşük alımlar gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁶ Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifinin depo sorunları devam ettiği için ürün ya dışarıda brandalarla örtülerek depolanmış ya da Toprak Mahsulleri Ofisinden depo konusunda yardım istenmiştir.¹⁵⁷ Ticaret Bakanlığına bağlı kooperatiflerde açıkta uygun olmayan koşullarda depolanan 56,000 ton ayçiçeğinin yaklaşık yarısında asit oranı yükselmiş ve renklerinde kararırma olmuştur.¹⁵⁸

1976 yılında iklim şartlarından dolayı ürününün erken olgunlaşması üzerine hükümet taban fiyatı açıklamakta gecikmiş ve Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifi de depolamada hazırlıksız yakalanmıştır. Kooperatifin depoları dolduğu için yeni depo arayışları vardır. Bu yüzden çiftçiler ürünlerini pazarlamakta zorlanmışlardır.¹⁵⁹ Üreticiler mahsulünü ya satış kuyruklarında ya da harmanda bekletmiştir.¹⁶⁰ Gerek kooperatiflere açıkta depolama yetkisinin verilmesi gerekse Yağlı Tohumlar Satış Kooperatifinin yanı sıra Tarım Kredi Kooperatiflerine en az taban fiyatı ve üzerinde alım yetkisi verilmesi üzerine hem kooperatif ortakları hem de ortak olmayanları ürünlerini kooperatiflere pazarlamak istemiştir.¹⁶¹ Ayrıca, yurt dışından yapılan yağ ithalatı da çiftçinin ürününün elde kalmasına neden olmuştur.¹⁶² Ancak kooperatifin alımları yavaş ilerlediğinden çiftçilerin %70'inin ayçiçeği ziraatı yaptığı Uzunköprü'de çiftçiler borçları yüzünden ayçiçeklerini bir an evvel tüccara pazarlamışlardır.¹⁶³

155 “Trakya Birlik Ayçiçeği Üreticilerine 440 Milyon Lira Güçlendirme Kredisi Güçlendirme Kredisi Dağıtacak”, *Vatandaş*, 18 Nisan 1979.

156 BCA., 30-18-1-2/240-64-18, 23 Eylül 1969.

157 “Trakya’da Çukurova Bereketi”, *Edirne Sesi*, 24 Eylül 1967.

158 “25,000 ton Ham Çiçek Yağı Bozuldu”, *Vatandaş*, 22 Aralık 1976.

159 “Ayçiçeği Taban Fiyatının Zamanında Açıklanmaması Nedeniyle Üretici Ürünü Yok Pahasına Satıyor”, *Vatandaş*, 3 Eylül 1976; “Üreticiler Ayçiçeklerini Satmaya Başladı”, *Vatandaş*, 4 Eylül 1976.

160 “Ayçiçeği Konusunda Hem Alıcı Hem de Satıcı Dertli”, *Vatandaş*, 10 Eylül 1976.

161 “Ayçiçeği Alımı İçin Gerekli Bütün Tedbirler Alındı”, *Vatandaş*, 29 Eylül 1976.

162 Kurt-Yamankaraeniz, agm., s. 91.

163 “Uzunköprü’de Ayçiçeği Ucuz Fiyatla Tüccara Kaptırılıyor”, *Vatandaş*, 1 Kasım 1976.

Tablo 7: 1970-1980 Arası Ayçiçeği Destekleri

Yıllar	Cari Fiyat	Sabit Fiyat	Resmi Fiyat	Destek Tarihi
1970	1,800	1,573	13,575	10.08.1970
1973	2,500	1,325	14,626	15.08.1973
1976	5,750	1,845	155,702	09.09.1976
1980	30,000	1,500	17,092	01.09.1980

Kaynak: *Ayçiçek Raporu*, T.C Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara, 1983.

Çiftçilerin artan maliyetler ve yüksek enflasyona karşılık gerek Ziraat Bankası gerekse Tarım Kredi Kooperatiflerinden kullandıkları krediler yetersiz kalmıştır. Bu yüzden banka ve kooperatifin dışında bazı köylüler tefecilere borçlanmışlardır. Ayçiçek üreticisinin %95’i depolama imkânından yoksun gerek maliyeti dolayısıyla oluşan kredi borçlarını kapatmak gerekse kışlık ihtiyaçlarını bir an evvel nakde çevirebilmek mecburiyetinde kalan küçük aile işletmeleridir. Bu kesimler ürünün piyasada bol olduğu üretim devresinde ürünlerini pazarlaması ürünün ucuza satılmasına neden olmuştur. Bu durum üreticinin pazar gücünün zayıf kalırken tüccarın ise elinin daha güçlü olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ayçiçeği pazarlaması dört şekilde gerçekleşmiştir. Hatta Tekirdağ Milletvekili Yılmaz Alparslan’ın mecliste de ifade ettiği gibi ayçiçeği pazarlama yöntemlerinden birincisi borsada satıştır. Borsada ürünün piyasa koşulları içinde arz talep dengesine göre pazarlandığı akla gelse de çoğu zaman tüccarlar aralarında anlaşarak rekabeti devreden çıkarıp tek bir fiyat önermişlerdir. Borsa hissesi olarak köylü binde dokuzluk bir ödeme yaparken birbirlerine ürün pazarlayan tüccarlar ise binde üç oranında borsa hissesi ödemişlerdir. İkinci yöntem ise yağ fabrikalarının borsa dışı alımlarıdır. Bu usulde üreticiler kış aylarında nakde ihtiyaç duyduklarında ürünlerini fabrikaya satmayı taahhüt ederek avans almışlardır. Borsa dışı alımlarda yereldeki yağ fabrikalarının yanı sıra merkezi İstanbul’da bulunan ve depo sahibi araçlar tarafından da yapılmıştır. Bu kimseler kıştan ürünü ucuza alıp yazın daha pahalı fiyattan pazarlamışlardır. Örneğin 1972 yılında kilogramını 165-175 kuruştan aldıkları ayçiçeğini 210 kuruştan pazarlamışlardır. Üçüncüsü ise ürünü köylüden kamyonlarla almaktır. Bu alımlarda yer yer yanlış tartımlar ve hileler de meydana gelmiştir. Örneğin 1972 yılında Tekirdağ Saray’a bağlı Çukuryurt Köyünde piyasa fiyatlarının üzerinde alım yaptığını iddia eden bir tüccarın tartısında hile yaptığı ortaya çıkmıştır. Son olarak Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifinin alımlarıdır. Kurum ortak ve ortak

olmayan üreticilerin tamamından ürünü alıp ayçiçeği fiyatlarının yükseldiği bir dönemde pazarlayarak aradaki farkı yine ortaklarına ödemiştir. Bu yöntem üreticinin maruz kaldığı emek sömürsünü bir nebze azaltmaktadır. Ancak 1960'ların sonunda Demirel Hükümeti ile başlayan ve Erim ve Melen Hükümetleri ile devam eden fiyat farkının çiftçiye ödenmemesi çiftçinin ürünü düşük fiyattan satmasına ve mağduriyetine neden olmuştur. Bu farkın ödenmeme sebebinin ise kooperatifin yapmış olduğu destekleme alımları olarak gösterilmiştir.¹⁶⁴ Bu konuda Tekirdağ Milletvekili Nihan İlgün'ün sorusu dönemin Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı Mustafa Ok tarafından yanıtlanmıştır. Buna göre 1972-1973 döneminde Trakya Yağlı Tohumlar Kooperatifi tarafından 61,595,257 kilogram ayçiçeği alındığı ve üreticiye 153,983,692,90 TL ücret ödendiği, bunun kooperatife maliyetinin 27,517,216,19 TL olduğu belirtilmiştir. Kooperatif kilogram başına 44 kuruş masraf etmiştir. Tüm işlemlerin sonucunda kooperatifin 4,086,388,98 TL karının olduğu bu paranın da bakanlığın tasvibi doğrultusunda ortaklara dağıtılmak yerine yatırımlar için kullanılacağına altı çizilmiştir.¹⁶⁵

Ayrıca Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifinin Ziraat Bankası'ndan aldığı kredilerin %25 gibi yüksek bir oranda olduğu belirtilmiştir. Bu maliyetlere sigorta, depolama, uzman incelemesi gibi masraflar da eklendiği zaman kooperatifin ekonomik zararı daha net görülmektedir. Ayçiçeğinde devlet her ne kadar taban fiyat ilan etmiş olsa da bu fiyat kâğıt üzerinde kalmıştır. Borsada ürünün satışında taban fiyat çok da belirleyici olmamıştır. 1972 yılında Türkiye'de 250,000 ailenin geçimini sağladığı ayçiçeğinde kilogram başı maliyet toplam 196 kuruş olarak hesaplanmışken kilogram başı ürün satış fiyatı ise 210 kuruştur. Dolayısıyla çiftçilerin kilogram başına kazancı oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Buna karşın bir yağ fabrikasının kilogram başı karı 25 kuruşken ekstraksiyon yağ fabrikalarının karı kilogram başı 82 kuruştur. Devlet Planlama Teşkilatına göre Türkiye'de üretim yapan 154 yağ fabrikasının toplam kazancı yıllık 2,000,000 lira civarındadır. Ayçiçeğinden üretilen bir litre sıvı yağ 510 kuruş, bir litre rafine yağ 550 kuruş, bir paket margarin 900 kuruş ve bir kilogram küspe 175 kuruştur. Ayçiçeği üretimi üzerinden yabancı sermayenin de büyük bir karı olmuştur. Yağ üretimin yarısını oluşturan margarin piyasası Hollandalı bir şirket olan Unilever

164 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973, s. 456.

165 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C 3, 70. Birleşim, 2 Mayıs 1974, s. 343-345.

tarafından üretilmiştir. 1952 yılında 5,000,000 lira sermaye ile kurulan bu şirketin 1962 yılında 20,997,000 lira sermayeye ulaştığı görülmektedir.¹⁶⁶

Diğer taraftan ürünün yağ fabrikalarına satışının ardından arz noktasındaki düşüşler yağ fiyatlarını arttırdığından hem tüketicilerin daha yüksek fiyatlardan yağ tüketmelerine neden olmuş hem de ürününü daha önceden düşük fiyattan pazarlayan üreticileri mağdur etmiştir. Örneğin, 1974 yılında CHP İzmir Milletvekili Yüksel Çakmur’un Başbakan Bülent Ecevit’e gönderdiği mektupta yağ fabrikalarının fiyatları yükseltebilmek için ayçiçeğini işlemeyip ürünü stokladıklarını ve böylece fiyatları yükselttiklerini iddia etmiştir.¹⁶⁷ Ayçiçeği üreticiden ucuza alınıp yağ sanayicileri tarafından üretim düşürülerek piyasadaki yağ arzı düşürülmüş ve fiyatlar stokçuluk yoluyla yükseltilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁸

Kamunun yağ sanayisi kurmaya yönelik girişimleri kapsamında Nihan İlgün 1975 yılında Tekirdağ’a kurulması düşünülen ayçiçeği ekstrasyon tesislerinin inşasına ilişkin sorusu dönemin Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanı İ. Hakkı Aydınoglu tarafından yanıtlanmıştır. Bakan tesislerin kurulmasının gecikme sebebi olarak hem yeterli su kaynağının bulunamayışının hem de tesisin kurulacağı yerdeki fizibilite ve uygulama projelerinin henüz bakanlığa intikal etmediğinin altını çizmiştir. Kuruluşun gecikmesinde özel veya kamusal bir engelin bulunmadığını da vurgulamıştır.¹⁶⁹ Bunun neticesinde de kentlerde yağ arzı yüksek talebi karşılayamamakta ve kuyruklar oluşmaktadır. Yağ fabrikalarının yanı sıra bazı bakkalların da stokçuluk yoluyla bir karaborsacılığa yeltendikleri görülmüştür. Örneğin Edirne’den İstanbul’a yağ satışları olmuştur. Yağ sıkıntısı halkı endişeye sevk etmiştir.¹⁷⁰ Ayrıca 1970’lerdeki tüp, gaz ve yağ kuyukları Yeşilçam’a da yansımıştır.

Üreticilerin zarara uğramaması ve bir sonraki yıl ekime devam edebilmesi için 1975 yılında maliyet fiyatı 600-650 kuruş olan ayçiçeği için 800 kuruş

166 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973, s. 457.

167 “Trakya’daki Fabrikalar Ayçiçeğini Maksatlı İşlemedikleri Bildiriliyor”, *Vatandaş*, 5 Mayıs 1974.

168 “Üreticiden Çıkan Ayçiçeği Tüccarın Elinde Hızla Yükseliyor”, *Vatandaş*, 17 Mayıs 1974.

169 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C 2, 56. Birleşim, 26 Mart 1975, s. 233-234.

170 “Edirne Merkezi ve Havsa’ya Bu Hafta da 35,000 ton Margarin Dağıtılıyor”, *Vatandaş*, 9 Ağustos 1979.

taban fiyat talep edilmiştir.¹⁷¹ Ancak fiyatların belirlenmesinde hükümet hem tüketicilerin alım gücünü hem de çiftçinin kazançlarını birlikte ele almak durumunda kalmıştır. Ayçiçeği fiyatını belirlemek üzere Ankara'dan Tekirdağ'a bir heyet gelerek ayçiçeği taban fiyatlarını belirlemek için incelemelerde bulunmuştur. Heyetin içinde Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden bir akademisyen, İstatistik Genel Müdürlüğünden bir uzman Tarım ve Orman Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığında da birer uzman bulunmuştur.¹⁷² İncelemelerin ardından Bakanlar Kurulu 1975 yılı için ayçiçeği taban fiyatını kilogram başı 550 kuruş olarak belirlemiştir.¹⁷³ Benzer şekilde tohumluk ayçiçeği fiyatları Tarım Bakanlığının koordinatörlüğünde Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Bursa, Balıkesir ve Samsun illerinin teknik ziraat müdürleri ile üretici kuruluşların temsilcilerinin katıldığı toplantılarda belirlenmiştir. Bu tohumlukların üretimleri de Muğla'da bulunan Dalaman, Trakya'daki Türkgeldi ve Sarımsaklı Devlet Üretme Çiftlikleri ile Edirne Ziraat Araştırma Enstitüsünde gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁴ Yeni tohumluklar hem verim hem de yağ randımanı açısından son derece önemlidir.¹⁷⁵ Ancak yüksek fiyat yüzünden çiftçi yeni tohumluk kullanamamakta ve verim düşüşleri yaşanmaktadır. Örneğin 1975 yılında Keşan'da 130 ton yeni tohumluk kullanılırken 1976 yılında 30 ton tohumluk kullanılmıştır.¹⁷⁶

Tohum maliyetlerinin yanı sıra çiftçiler toprak analizi yaptırmak yerine tecrübelerine dayalı olarak gübre kullanmışlardır. Bu durum ayçiçeği verimliliği üzerinde etkili olmuştur. Verimliliğin yanı sıra gübre fiyatlarındaki astronomik artışlar yüzünden 1970'te kilogramı 87 kuruştan satılan diamonyum fosfor gübresi 1971'de 130 kuruşa ve 1972 yılında ise 220 kuruşa yükselmiştir. Benzer bir şekilde çiftçilerin devlet üretme çiftliklerinden satın aldığı sertifikalı ayçiçeği tohumlukları da aynı şekilde artış göstermiştir. Örneğin 1971'de 400 kuruş olan bir kilogramlık tohum 1972'de 340 kuruşa yükselmiştir. Hatta bu dönemde traktörün yaygınlaşması ile 1960'larda ortalama 30,000 lira olan traktör fiyatları da 1973'te 100,000 liraya yükselmiştir. Gübre, tohumluk ve tarım makineleri fiyatlarındaki bu artış yükselen talebin yanı sıra bu yıllarda sıkça görülen stokçuluk, vurgunculuk

171 "Trakyalı Üreticiler Ayçiçeği Taban Fiyatının 8 Lira Olmasını İstiyor" *İpsala*, 2 Mayıs 1975.

172 "Ayçiçeği Fiyatı 640 Kuruş Olarak Saptandı", *Adalet*, 15 Nisan 1975.

173 "Ayçiçeği Taban Fiyatı 550 Kuruş Olarak Tespit Edildi", *İpsala*, 7 Ağustos 1975.

174 "Tohumluk Ayçiçeğinin Fiyatı 825 Kuruş Olarak Belirlendi", *Vatandaş*, 10 Ocak 1975.

175 "Ayçiçeği Tohumluğuna Bu Yıl Rağbet Yok", *Vatandaş*, 10 Şubat 1976.

176 "Ayçiçeği Üreticisi Hükümetten Ucuz Tohumluk İstiyor", *Vatandaş*, 26 Haziran 1976.

ve karaborsacılığın bir sonucudur. Ayrıca, ayçiçeğinin tarladan en çok aldığı potasyumu tekrardan toprağa kazandırabilmek için gerekli olan kompoze gübreler yerine potasyum içermeyen gübrelerin gönderilmesi ve çiftçilerin bunları kullanması ayçiçeğindeki yağ oranının %48’lerden %40’lara düşmesine neden olmuştur.¹⁷⁷ Nitekim ayçiçeği ilaçlaması da ilk kez 1976 yılından itibaren başlamıştır.¹⁷⁸ 1970’lerde yaygınlaşan stokçuluk yüzünden bazı zirai ilaçlar bayilerde bozulduğundan hem çiftçiler nezdinde bir mağduriyet doğmuş hem de ilaç piyasasında suni bir artış yaşanmıştır. Bu yüzden zirai mücadele ekipleri ilaç bayilerine yönelik denetimleri arttırmıştır.¹⁷⁹ Ayçiçeğinde yabancı otlar mücadelesinde en etkin yöntem çapalama olduğundan ilaçlama işçilik maliyetlerini düşürmüştür.¹⁸⁰

Üretimin sürdürülebilirliği için çiftçilerin kazancı önemli olduğundan 1976 yılında ise Türkiye Ziraat Odaları Birliği ayçiçeği taban fiyatı konusunda bir rapor hazırlamıştır. Fiyatın 800 kuruş/kg olarak belirlendiği rapor ihracatçılar, yağ sanayicileri ve Ticaret Bakanlığı tarafından da kabul görmüştür. Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğünde düzenlenen toplantıda ayçiçeği üretim maliyetinin 610 kuruş/kg olduğu belirlenmiş ve kâr marjı olarak da %30 bir oran eklenmiştir. Raporda ithalattan ziyade yerli üretim ön planda tutulmuş ve destekleme fiyatının da üretimdeki teşvik edici rolü vurgulanmıştır.¹⁸¹ 1976 yılında artan maliyetler ve yükselen fiyatlar gerek hükümet nezdinde ayçiçeği taban fiyatının belirlenmesini gerekse sanayiciler nezdinde ham yağ fiyatlarının tespitini zorlaştırmıştır.¹⁸² Ancak ayçiçeği taban fiyatı Bakanlar Kurulu tarafından 575 kuruş/kg olarak belirlenmiştir. Fiyat tespitinde 100,000 ayçiçeği üreticisinin ilaç, gübre, mazot ve işçilik maliyetleri ile 40,000,000 yurttaşın bitkisel yağ alım gücü göz önünde bulundurulmuştur.¹⁸³ Ayrıca Türkiye’nin iklim koşulları ve toprak yapısı yağlı tohum bitkileri üretimine elverişli olmasına rağmen yağ açığına

177 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973, s. 454.

178 “İlimizde İlk Defa Olarak Yapılan Ayçiçeğinde Yabancı Ot Mücadelesi İlgi Gördü”, *Vatandaş*, 11 Haziran 1976.

179 “İlaç Bayilerinin Kontrolleri Sıklaştırıldı”, *Vatandaş*, 11 Haziran 1976.

180 “İlimizde İlk Defa Olarak Yapılan Ayçiçeğinde Yabancı Ot Mücadelesi İlgi Gördü”, *Vatandaş*, 11 Haziran 1976.

181 “Ayçiçeğine 8 Lira Taban Fiyat İsteniyor”, *Vatandaş*, 22 Mayıs 1976

182 “Ayçiçeği Hasadı Başlıyor Taban Fiyatı Açıklanmadı”, *Vatandaş*, 20 Ağustos 1976.

183 “Ayçiçeği Taban Fiyatı 575 Kuruş Saptandı”, *Vatandaş*, 4 Eylül 1976; “Edirne Bölgesinde Ayçiçeği Üretiminde %40 Artış Olacağı Hesaplandı”, *Vatandaş*, 16 Nisan 1980

sebebiyet veren yetersiz üretim¹⁸⁴ ayçiçeği ziraatındaki politik ve bürokratik kargaşadan kaynaklanmıştır. Bu yüzden ayçiçeği taban fiyatı ile yağ fiyatları arasında büyük bir fark ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵ Neticede fiyatların düşük seyretmesi üreticileri ayçiçeğinden ziyade buğday veya şekerpancarı ziraatına yönlendirmiştir.¹⁸⁶ Örneğin 1972'den beri üretici buğday ziraatını daha karlı bulmaktadır.¹⁸⁷ Hatta 1975 yılında 550 kuruş/kg olan ayçiçeği fiyatının 1976'da 575 kuruş/kg olması üreticileri çok da memnun etmemiştir.¹⁸⁸ Balıkesir Susurluk Ziraat Odası, Başbakan Süleyman Demirel'e çektikleri telgrafta ayçiçeği taban fiyatını yetersiz bulduklarını ifade etmişlerdir.¹⁸⁹ Trakya Birliğin önerisi ile 1979 yılında ayçiçeği taban fiyatı 12 liradan 16 liraya yükseltilmiştir. Bu durum bitkisel yağ açığının kapatılmasında önem arz etmektedir.¹⁹⁰ Ancak 1979 yılında da Türkiye'nin yıllık bitkisel yağ açığı 120,000 tona yükselmiştir.¹⁹¹

Tarım politikaları açısından artan nüfusun yağ ihtiyacının yanı sıra döviz açığının önlenmesi, tarıma dayalı sanayinin ve tarımsal ürün çeşitliliğinin zenginleştirilebilmesi açısından ayçiçeği ziraatı özellikle 1973-1978 yıllarını kapsayan III. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde önem kazanmıştır. Böylece ayçiçeği üretiminin artırılarak yağ ithalatının azaltılması hedeflenmiştir. Ayçiçeği yağının Türk mutfağındaki %55'lik tüketim oranı dikkate alındığından Bakanlar Kurulu ayçiçeğini destekleme kapsamına alınmıştır. Bu dönemde ayçiçeği ekim alanlarının %60'ının Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illeri olduğu saptanmıştır. Ayrıca susam, haşhaş, keten, ayçiçeği ve zeytin elde edilen yağların tüketimi Türk mutfağında önemli bir yere sahiptir. Ancak yağ çeşitlerinin tüketimi hem bölgeler arasında hem kırsal ve kent arasında hem de ekonomik gelir gurupları arasında değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda Hacettepe Üniversitesi'nin 1974 yılında yağ tüketimi alanındaki çalışmalarının yanı sıra Devlet İstatistik Enstitüsü

184 "Ayçiçeği Alanlarında Genişleme Öneriliyor", *Vatandaş*, 22 Ağustos 1979.

185 "Ayçiçeğinde Verim Her Yıl Düşüyor", *Vatandaş*, 9 Ağustos 1979.

186 "Üreticiler Ayçiçeği Yerine Buğday ve Şekerpancarı Ekmeyi Tercih Ediyor", *Vatandaş*, 27 Nisan 1974.

187 "Ayçiçeği Taban Fiyatının En Az 7 Lira Olması Gerekli", *Vatandaş*, 8 Eylül 1977.

188 "Ayçiçeği Taban Fiyatları Şehrimiz Üreticilerince de Düşük Bulundu", *Vatandaş*, 7 Eylül 1976.

189 "Ayçiçeği İçin Bazı Üreticiler 6 Lira", *Vatandaş*, 10 Eylül 1976.

190 "Ayçiçeği Taban Fiyatı Trakya Birliğin Önerisi ile 12 Liradan 16 Liraya Yükseldi", *Vatandaş*, 15 Ağustos 1979.

191 "Ekim Alanları Genişletildi", *Vatandaş*, 25 Ağustos 1979.

tarafından 1973-1974 yıllarında kırsal kesimde; 1976-1979 yılları arasında da kentsel alanlarda yağ tüketimini saptayan anket çalışmaları yapılmıştır.¹⁹² Her ne kadar III. Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye’nin bir sanayileşme hedefi olsa da bu hedeflenen ölçütlerde gerçekleştirilememiştir. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planını kapsayan 1977-1982 yılları arasında ise tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının kurulmasına öncelik verilmiş ve 80’den fazla özel ihtisas komisyonu oluşturulmuştur. Zirai ilaçlardan ve traktör üretiminden gübre sanayisine kadar üretimin yerli imkânlarla artırılması amaçlanmıştır.¹⁹³ Ayçiçeğinin ekonomisi sadece toplumu ve piyasaları değil aynı zamanda fiyat, dış ticaret ve sanayi gibi konularda siyaseti de yakından ilgilendirmiştir.

5. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Ayçiçeği Tartışmaları

Tekirdağ Milletvekili Ömer Kahraman 1975 yılında Ticaret Bakanı Halil Başol’a küspe satışları ve ihracatının iç piyasadaki yem fiyatlarına etkisi hakkında bir soru yöneltmiştir. Bakanın vermiş olduğu yanıtta ayçiçeği küspe fiyatlarının öncelikle Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından belirlendiğinin altı çizilirken ihracat izninin ve hangi yabancı firmalara satılabileceğinin de yine aynı bakanlığın yetkisi dâhilinde olduğu vurgulanmıştır. Küspe ihracat fiyatlarının belirlenmesinde Kopenhag ve Hamburg borsası referans alınmıştır. Türkiye’nin 21,500 ton ihracat kontenjanının sadece 9,500 tonu kadar ihracat yaptığını belirten bakan küspe ihracatının yem kanuna göre yapıldığının altını çizmiştir.¹⁹⁴

Tekirdağ Milletvekili Yılmaz Alparslan ayçiçeği taban fiyatı ve Unilever Şirketine ilişkin Ticaret Bakanı Halil Başol’a soru sormuştur. Sorusunda ayçiçeği üreticisinin pazar bulamadığı, köylünün 550 kuruş olan taban fiyatın altında ürün sattığını, ürünün hasat döneminde yağ ithalinin yapılmasının hem köylüleri zor duruma düşürdüğü hem de özel sektörü koruma amacı güdüldüğünü iddia etmiştir. Bu sorulara hitaben Bakan Başol, 550 kuruş olan ayçiçeği taban fiyatının üreticiyi memnun ettiği ve alımların daha çok Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi tarafından yapıldığını belirtmiştir. Hatta kooperatifin 1974 yılında 3,100 ton alım yaparken 1975 yılında ise 55,000 ton alım yaptığının altını çizmiştir. Yağ ithalatının 40,000,000 Türk yurttaşının yağ sıkıntısı çekmemesi için yapıldığını da

192 *Ayçiçek Raporu*, T.C Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara, 1983, s. 1-3.

193 “Savaş ve Tarıma Dönük Endüstriye Eşit Ağırlık”, Vatandaş, 20 Temmuz 1976.

194 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 13, 101. Birleşim, 15 Temmuz 1975, s. 233-588-589.

sözlerine eklemiştir. Son olarak yağ ithalatında hiçbir özel şirketin etkili olmadığını belirtmiştir.¹⁹⁵

CHP Tekirdağ Milletvekili Ömer Kahraman'ın 1976 yılında Ticaret Bakanlığının ihtiyaç fazlası yağ ithalatı yaptığının bu durumun üreticiyi zora soktuğunu söylemiştir. Ayrıca ayçiçeği üreticileri ürünlerini Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi'ne sattıktan sonra ödemelerin zamanında yapılmadığı bunun nedeninin de Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde Adalet Partili yöneticilerin kooperatifteki kadrolaşmalarından ve yolsuzluklarından kaynaklandığını iddia etmiştir.¹⁹⁶ 1976 yılında üreticinin, Trakya Birlik'in ve zahircilerin elinde 192,000 ton civarından ürün olmasına rağmen 220,000 ton yağ ithali kararının alınıp 170,000 tonunun ithal edilmiş olması köylünün ürününü değer fiyatından pazarlayamamasına neden olmuştur. Bu yüzden 260,000,000 Dolar yabancı ülke çiftçilerine aktarılmıştır. Bu durum çiftçiyi üretmekten sanayici ise çalışmaktan ve istihdam yaratmaktan alıkoymuştur.¹⁹⁷ Türkiye'nin yağ talebi ayçiçeğinin yanı sıra zeytinyağı tüketim teşvikleri ile de kapatılmaya çalışılmıştır. Bu konuda hem Uluslararası Zeytin Yağı Konseyinin Türkiye'ye ayırmış olduğu 8,000 Dolar bir destek hem de zeytinyağı tüketiminin daha az olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ne Türkiye Radyo Televizyon (TRT) Kurumunun tanıtıcı reklamları olmuştur.¹⁹⁸

Ömer Kahraman'ın Ticaret Bakanı Ağah Oktay Güner'e 1977 yılı içerisinde ayçiçeği taban fiyatı ve üreticinin Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi'ne teslim ettiği ürünlerin ücretinin ödemeleri hakkında soru sormuştur. Bakan Güner, 1977 yılında ayçiçeği alımı yapmak üzere Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi ile Isparta Gül Yağı Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifinin görevlendirildiğini söylemiştir. Bu kooperatiflerin bulunmadığı bölgelerde ise Tarım Kredi Kooperatifleri görevlendirilmiştir. Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi 14.12.1977 tarihine kadar

195 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 2, 56. Birleşim, 26 Mart 1975, s. 233-234. T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 16, 62. Birleşim, 21 Şubat 1976, s. 151-152

196 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 2, 56. Birleşim, 26 Mart 1975, s. 233-234. T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 22, 21. Birleşim, 21 Aralık 1976, s. 226.

197 "Hükümet Yağ Politikalarında Geçen Yıl Düştüğü Hataya Bu Yıl Düşmemeli", *Vatandaş*, 25 Haziran 1976.

198 "Zeytinyağı Tüketimini Arttırmak İçin Reklam Kampanyası", *Vatandaş*, 26 Ağustos 1976.

221,474,945 kilogram ayçiçeği almış ve üreticiye 1,442,471,000 lira ödemiştir. Benzer bir şekilde 30.11.1977 tarihine dek 3,266,596 kilogram ayçiçeği aldığını ve 21,232,874 lira ödeme yatığını belirtmiştir. Son olarak Tarım Kredi Kooperatifleri ise 4,270,000 kilogram alım yapmış ve 27,255,000 lira ödemiştir.¹⁹⁹

Sonuç

Ayçiçeği endüstri bitkileri içerisinde öncelikle yağlı tohum bitkisidir. Ayrıca bu ürün küspesi dolayısıyla da yem bitkileri gurubunda değerlendirilmektedir. Zirai ve biyolojik açıdan ayçiçeğinin en önemli özelliği güçlü adaptasyonudur. Bu özellikleri dolayısıyla ayçiçeği hem toprak işleme için zirai mekanizasyona hem de topraktan çok fazla gıda almasından dolayı da bilhassa potasyum, azot ve fosfor içeren gübrelere ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden ayçiçeğinin hem ekim alanları artmış hem de tarım kültürüne girdiği bölgelerde Yeşil Devrim’in simgeleri olan zirai teknikler ilerlemiştir.

Ayçiçeğinin anavatanı Amerika kıtası olsa da bu bitkinin hem zirai hem de endüstriyel gelişiminde asıl öne çıkan Rusya’dır. İlk Ayçiçeği tohumunun Türkiye’ye gelişi ve yayılışı serüveni tarihsel sosyoloji ve coğrafya ile alakalıdır. 20. yüzyıl başında Osmanlı Devleti’nin dağılışının ardından yaşanan sınır değişiklikleri ve zorunlu göçler neticesinde Bulgaristan ve Romanya’dan gelen göçmenlerle olmuştur. Bu mahsul 1980’ne dek öncelikle Trakya, Marmara Bölgesi, Eskişehir, Orta Karadeniz ve İç Batı Ege civarında üretilmiştir. Ancak üretimde aslan pay Trakya’ya aittir. Üretimin yayılışında göçmenlerin yerleştiği sahalara, büyüyen nüfusun artan yağ ihtiyacı karşısında devletin üretim teşvikleri, kentlerde değişen mutfak kültürü, sertifikalı tohum kullanımı, ayçiçeği sanayinin kuruluşu, zirai modernleşme (makineleşme, gübre ve ilaç kullanımı) etkili olan faktörlerdir.

Ancak, ayçiçeğinin tarım kültürüne yeni yeni alındığı yörelerde gerek diğer ürünlerle girdiği rekabet gerekse bilinçsiz gübreleme ve yetiştiricilik dolayısıyla istikrarlı bir üretiminin yapılamamıştır. Türkiye’de özellikle Edirne Zirai Araştırma Enstitüsü ve Yeşilköy Zirai Araştırma Enstitüsü ile Dalaman, Türkgeldi ve Sarımsaklı Devlet Üretim Çiftliklerinin ayçiçeği ziraatındaki katkılarının altı çizilmelidir. Üretim boyutunun yanı sıra arz talep

199 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C 16, 62. Birleşim, 21 Şubat 1976, s. 151-152 T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C 2, 56. Birleşim, 26 Mart 1975, s. 233-234. T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 5, C 2, 86. Birleşim, 3 Ocak 1978, s. 161-162.

dengesinin oluşması sürecinde hem üreticiyi hem de tüketiciyi korumak için bir denge kurumu görevi de gören Trakya Birlik Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifi 1966 sonrasında ayçiçeği satışlarında önemli bir işleve sahiptir.

Dolayısıyla ayçiçeği ziraatı hem Türkiye'nin zirai modernleşme serüvenini hem de Türkiye'de kentleşmenin hızlandığı tarihinin en büyük ekonomik büyümesinin yaşandığı 1950-1980 arası dönemde değişmeye başlayan mutfak ve beslenme kültürünü yansıtmaktadır. Ayçiçeğinin bahsedilen dönem aralığında üretimi ve yağ tüketimi 1970'lerde zirve yapmıştır. Bu yıllar gerek Amerikan ambargosu gerekse petrol krizi koşullarında hayat pahalılığı, stokçuluk ve karaborsacılığın olduğu bir dönemdir. Toplum, ayçiçeği yağından en çok alışveriş kuyruklarında bahsederken dönemin milletvekilleri de yağ açığını kapatma hedefleri, taban fiyat uygulamaları, dış ticaret ve tarıma dayalı endüstri başlıklarında bu mahsulden söz etmişlerdir. Son olarak ayçiçeği Soğuk Savaş döneminde Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile politik temaslar kurmaya yönlendirmiştir.

Kaynaklar

- T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)
- T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 3, C. 37, 112. Birleşim, 21 Mayıs 1973.
- T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 3, 70. Birleşim, 2 Mayıs 1974.
- T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 13, 101. Birleşim, 15 Temmuz 1975.
- T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 2, 56. Birleşim, 26 Mart 1975.
- T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 16, 62. Birleşim, 21 Şubat 1976.
- T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 4, C. 22, 21. Birleşim, 21 Aralık 1976.
- T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D. 5, C. 2, 86. Birleşim, 3 Ocak 1978.
- T.C Başbakanlık, İstatistik Genel Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1934-1950*, DİE Matbaası, Ankara 1951
- T.C Başbakanlık, İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1946-1953*, DİE Matbaası, Ankara 1954
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Zirai Bünye ve İstihsal 1959-1961*, DİE Matbaası, Ankara 1963.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1971*, DİE Matbaası, Ankara 1973.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1972-1974*, DİE Matbaası, Ankara 1975.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1973-1975*, DİE Matbaası, Ankara 1978.
- T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1979*, DİE Matbaası, Ankara 1979.

T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1976-1978*, DİE Matbaası, Ankara 1979.

T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *Tarımsal Yapı ve Üretim 1980*, DİE Matbaası, Ankara 1982.

Akar, Yılmaz, *Tobumculuk Politikamız ve Ayçiçeği Üretimi*, Tarım ve Orman Bakanlığı Proje ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Tekirdağ 1986.

Alkan, Bozkurt, *Ayçiçeği Tarımı ve Gübrenmesi*, Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Ankara 1973.

Ayçiçeği Maliyet Çalışması (1982), Tarım Orman Bakanlığı Gıda Kontrol Genel Müdürlüğü, Ankara 1982.

Ayçiçek Raporu, T.C Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara 1983.

Ayçiçeği Tarımı, ed. Oğuz Tuna, Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı Ankara 1988

Bayrak, Fevzi, *Bafra Ovası Koşullarında Ayçiçeği Su Tüketimi*, Samsun Bölge Topraksu Araştırma Enstitüsü, Samsun 1978.

Ceylan, Okan “Türkiye’de Haşhaş Ekim Yasağının Afyon İlindeki Sosyo-ekonomik Yansımaları”, *VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Afyonkarahisar 2018.

Ceylan, Okan “1950-1980 Arasında Türk Tarımında Devrim: Serhat İlimiz Hakkâri Örneği” *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, haz. Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2020.

Ceylan, Okan, “Bir Tahılın Örgütleyici Gücü: Çeltik Tarımının Edirne İli Sulama Kooperatiflerinin Gelişimindeki Rolü”, *21. Yüzyıl Türkiye’sinde Tarım ve Kooperatifler*, der. Çağatay Edgücan Şahin, Notabene Yayınları, İstanbul 2021.

Ceylan, Okan, “Geleneğin Yeniden Hatırlanması: Türkiye’de Ketenin Toplumsal Tarihi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 69, 2021.

Kürçay, Ali, *Ayçiçeği Yetiştirilmesi*, Tarım Bakanlığı Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1964.

Demirören, Talat, *Tokat’ta Ayçiçeği Su Tüketiminin Saptanması*, Tokat Bölge Topraksu Araştırma Enstitüsü Yayınları, Tokat 1978.

Dernek, Zeynep, *Konya Ovasında Ayçiçeği Çeşitleri Adaptasyonu*, Konya Bölge Toprak Araştırma Enstitüsü Yayınları, Konya 1978.

Dinler, Tanfer ve Karaaslan, Saadettin, *Mısır, Soya, Ayçiçeği, Susam, Sorgun Tarımında Kullanılan Ekim Makineleri-İkinci Ürün Yayım ve Araştırma Projesi*, Söke Ziraî Üretim İşletmesi Ziraat Teknik Lisesi ve Mekanizasyon Eğitim Merkezi Müdürlüğü, Aydın 1982.

Hobsbawm, Eric, *Kısa 20th yüzyıl Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1996.

İlisulu, Kamil, *Yağ Bitkileri ve Islahı*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, İstanbul 1973.

İncekara, Fethi, *Endüstri Bitkileri ve Islahı*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, İzmir 1964.

Gökgöl, Mirza, Taşan, Recai, *Yeşilköy Ziraî Araştırma Enstitüsü (Marmara-Trakya Bölge Ziraî Araştırma Enstitüsü)’nün 50. Yılı, Yeşilköy Ziraî Araştırma Enstitüsü 1926-1936*, Yeşilköy Ziraî Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1978.

Kurt, Ahmet, Yamankaradeniz, Reşat, “Türkiye’de Bitkisel Yağ Üretiminde Ayçiçeğinin Yeri ve Önemi”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C XII, S. 2-3, 1981.

Oluç, Mehmet, *Trakya Ziraat Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü, İstanbul 1946.

Özkaya, Tayfun, Talim, Metin, *Trakya ve Marmara Bölgesinde Ayçiçeği Üretiminde ve Yağ Sanayinde Temel Sorunlar*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, İzmir 1982.

Pamuk, Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Pirinççioğlu, Nejat, *Ayçiçeği İşletmelerinde Verimliliği Araştırma ve Yaygınlaştırma Olanakları*, Milli Prodüktivite Yayınları, Ankara 1974.

Pollan, Michael, *Arzunun Botaniği*, çev. Sevin Okyay, Domingo, İstanbul 2019.

Şenocak, Cemalettin, *Ayçiçeği*, Edirne Ziraî Araştırma Enstitüsü, Edirne 1983.

Tarıman, Celal ve İncekara, Fethi, *Ayçiçeği ve Ziraatı*, Çiftçi Dergisi Yayınları, Ankara 1959.

T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Ayçiçeği Ekonomik Raporu*, Teşkilatlandırma Genel Müdürlüğü, Ankara 1989.

Tekeli, İlhan, “Cumhuriyet Dönemi Boyunca Kırsalın Geçirdiği Dönüşüm”, *Efil Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C II, S. 6, 2019.

Üretmen, Akif ve Alap, Muzaffer, *Çukurova Çiftçisine Öğütler, Arjantin Keteni, Susam, Ayçiçeği, Yer Fıstığı Nasıl Yetiştirilir?*, 1948.

Adalet

Edirne Postası

Edirne Sesi

İpsala

Sabah

Saray

TRT Haber

Vatandaş

Yeşilköy Tohum Islah ve Deneme İstasyonu 1926/7-1936/7, Ziraat Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1937.

BCA., 30-18-1-2/192-5-1 (26 Ocak 1966).

BCA., 30-18-1-2/239-58-6 (20 Ağustos 1969).

BCA., 30-18-1-2/240-64-18 (23 Eylül 1969).

BCA., 30-18-1-2/247-16-12 (27 Şubat 1970).

BCA., 30-18-1-2/270-61-7 (19 Ağustos 1971).